

Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України
Красноармійський індустріальний інститут
державного вищого навчального закладу
«Донецький національний технічний університет»

Кафедра «Соціально-гуманітарної підготовки»

**Методичні рекомендації для СРС
з навчальної дисципліни
«Підприємництво і бізнес-культура»**

Красноармійськ, 2012

Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України
Красноармійський індустріальний інститут
державного вищого навчального закладу
«Донецький національний технічний університет»

Кафедра «Соціально-гуманітарної підготовки»

**Методичні рекомендації для СРС
з навчальної дисципліни
«Підприємництво і бізнес-культура»**

Методичні рекомендації
розглянуто на засіданні кафедри СГП
Протокол № 9 від 18.03. 2012 р.

Методичні рекомендації
затверджено на засіданні навчально-
видавничої ради ДонНТУ
Протокол № 2 від 19.04. 2012 р.

Красноармійськ, 2012

УДК 338.22:174,7(075,8)

ББК У:У29Я73

Ш 62

Підприємництво і бізнес-культура: / Укладач Шинкаренко І.В. – Красноармійськ: Красноармійський індустріальний інститут державного вищого навчального закладу «Донецький національний технічний університет», 2012 – 60 с.

Методичні рекомендації для самостійної роботи студентів з навчальної дисципліни «Підприємництво і бізнес-культура» містять програмні вимоги (тематику практичних занять, курсових робіт, критерії оцінювання і контрольні питання), глосарій та список рекомендованої літератури. Методичні рекомендації стануть в пригоді студентам як денної, так і заочної форми навчання.

Укладач: Шинкаренко Ірина Валентинівна, старший викладач кафедри СГП

Рецензент: Моїсєнко Лариса Миколаївна, кандидат історичних наук, доцент кафедри СГП

@ Шинкаренко І.В., КП ДонНТУ, 2012

ЗМІСТ

Розділ I. Програмні вимоги до вивчення дисципліни «Підприємництво і бізнес-культура»	6
1.1 Загальні положення	6
1.2 Мета та завдання курсу « Підприємництво і бізнес-культура»	6
1.3 Розклад навчальних годин	7
1.4 Обсяг та структура курсу	8
1.5 Зміст і обсяг модулів	9
1.6 Тематичний зміст дисципліни	11
1.7 Тематика практичних занять	12
1.8 Засоби для проведення поточного та підсумкового контролю	16
1.9 Перелік питань для семестрового контролю для студентів ФТОВ	16
1.10 Перелік питань для семестрового контролю для студентів ФДЗН	18
1.11 Самостійна робота студентів	18
1.12 Тематика контрольних робіт для студентів ФДЗН	19
1.13 Тематика курсових робіт	22
1.14 Методичні рекомендації щодо виконання контрольних і курскових робіт з дисципліни «Підприємництво і бізнес- культура»	23
Розділ II. Допоміжний довідковий апарат з навчального курсу	24
2.1 Глосарій навчального курсу	24
2.2 Рекомендована література	30
2.3 Додатки 1, 2	32

1.1. Загальні положення

Методичні рекомендації для СРС з навчальної дисципліни «Підприємництво і бізнес-культура» покликані стати компасом для студентів у вивченні першої з великого комплексу економічних дисциплін. Вони містять програмні вимоги до навчальної дисципліни, тематичний план занять, перелік питань для контролю знань, рекомендації щодо підготовки контрольної і курсової роботи. У збірці вміщено список рекомендованої літератури і глосарій з навчальної дисципліни. Додатки 1 і 2 покликані стати в нагоді при підготовці до практичного заняття №4 – вони містять дібраний викладачем матеріал про традиції підприємництва в Україні і про становлення підприємницької еліти нашого краю.

1.2. Мета та завдання курсу

Підприємницька культура – могутній і потужний інструмент управління персоналом. Вона забезпечує довготривалий успіх підприємства на ринку товарів і послуг. Її розвиток сприяє гуманізації усіх сфер діяльності, формуванню високої національної ідеї.

Метою вивчення курсу є необхідність формування у майбутніх представників економічної інтелігенції гуманістичного світогляду на засадах універсалізму, на основі знання розвитку продуктивних сил і виробничих відносин, знання сутності підприємницької культури, а також системи цінностей співробітників та всієї організації. Навчальний курс «Підприємництво і бізнес - культура» покликаний моделювати поведінку людини та її орієнтацію в соціокультурному просторі. Без розуміння того факту, що, попри всі серйозні трансформації соціально-економічної системи, основним суб'єктом господарювання була і буде людина, вважається малоімовірним перетворити Україну в економічно розвинену, демократичну державу з високою політичною культурою громадян. На трудову поведінку людини, ефективність її діяльності могутній вплив здійснюють ціннісні орієнтації, переконання, вірування, традиції, тобто фактори культури.

Теорія підприємницької культури знаходиться в процесі формування як наукова дисципліна. Крім того, ідея дати остаточні рекомендації для нашого мінливого світу навряд чи є корисною. Сучасний менеджер не повинен замикатися у рамках якоїсь однієї, хоча і авторитетної, доктрини. Знання загальних законів, принципів, теорій підприємницької культури дозволить керівнику виробництва реалізовувати на практиці свої оригінальні концепції і рішення.

Для досягнення мети перед студентами висувуються декілька основних задач, які складають структурно-логічну схему курсу:

- Вивчення і засвоєння цінностей, переконань, очікувань, символів, традицій, які склалися в організації за час її діяльності та приймаються більшістю її співробітників;
- Уміння аналізувати і сприймати корпоративні норми підприємців як норми духовної культури, як різновид соціальних норм;

- Формування уміння сприймати підприємницьку культуру як а) частину теорії керування персоналом і б) прикладну культурологію;
- Формування трудових цінностей і їх мотивації;
- Вироблення уміння критично, самостійно мислити, аналізувати різні підходи, концепції, наукові теорії;
- Формування уміння оцінювати корпоративну культуру підприємств окремих організацій та підрозділів;
- Розвиток навичок опрацювання програми розвитку підприємницької культури;
- Засвоєння ключових понять курсу «Підприємництво і бізнес – культура» як вищого рівня узагальнення;
- Розуміння практичного значення підприємницької культури як реальної сили, що позитивно впливає на підвищення ефективності виробництва.

1.3. Розклад навчальних годин

Види початкових занять	Всього		Семестри		
	Годин	кредитів	2-й		
Загальний обсяг дисципліни	126	3,5	126		
1. Аудиторні заняття	30		30		
З них:					
1.1. Лекції	15		15		
1.2. лабораторні заняття					
1.3. Практичні заняття	15		15		
1.4. Семінарські заняття					
2. Самостійна робота	42		42		
З них:					
2.1. Опрацювання лекційного матеріалу	2		2		
2.2. Підготовка до лабораторних робіт					
2.3. Підготовка до практичних занять	4		4		
2.4. Підготовка до семінарів					

2.5.СРС у модульні тижні (підготовка до модульного контролю та його виконання)	54		54		
2.6. Підготовка до заліків, які проводяться під час занять					
2.7.Виконання курсового проекту					
2.8.Виконання курсової роботи	36		36		
2.9. Виконання індивідуальних домашніх завдань					
2.10. Самостійне опрацювання розділів індивідуальної програми, які не виносяться на модульний контроль та екзамен	9		9		

1.4. Обсяг та структура курсу

№ тем и	Назва теми або вид завдань	Загалом	Денна форма навчання, годин							
			Аудиторні			СРС				
			Всього	Лекцій	Практ.	Всього	Опр.Лекцій	Підг.до пр.	Опр.Розд., Що не Викл.	Інд. Завд.
1	Сутність бізнес-культури. Корпоративна культура підприємця	7	4	2	2	3	2		-	
2	Структура мотиваційної сфери бізнес-культури. Корпоративні цінності підприємців	7	4	2	2	3	1		2	
3	Принципи бізнес-культури. Колективізм та індивідуалізм	7	4	2	2	3	1		2	
4	Діяльність підприємців нашого краю – запорука	6	4	2	2	2	2		-	

	успішності регіону									
Разом за модулем 1		26	16	8	8	10	6		4	
5	Підприємницький успіх та ефективність бізнесу.	6	4	2	2	2	2		-	
6	Зовнішні прояви корпоративної бізнес-культури	8	4	2	2	4	1		3	
7	Вплив національного менталітету на формування бізнес-культури	6	4	2	2	2	2		-	
8	Бізнес-дизайн	8	4	2	2	4	2		2	
Разом за модулем 2		28	16	8	8	12	7		5	
Всього		54	32	16	16	22	13		9	

1.5. ЗМІСТ І ОБСЯГ МОДУЛІВ дисципліни "Підприємництво і бізнес-культура"

1.5.1. МОДУЛЬ 1

№ п/п	1.5.1 Тема і зміст лекцій модулю 1	Обсяг лекційного заняття (ак.год.)
1	Сутність бізнес - культури. Корпоративна культура підприємця. Поняття і структура бізнес-культури. Модельний ряд бізнес-культур. Корпоративна культура як один з елементів виробничої культури. Особливості підприємництва в Україні. Суб'єкти і об'єкти підприємницької діяльності.	2 год.
2	Структура мотиваційної сфери бізнес-культури. Корпоративні цінності підприємців. Особистісні теорії мотивації. Мотивація потреб за Маслоу. Трудові цінності в системі життєвих цінностей. Корпоративні цінності підприємців. Механізм відкриття власної справи.	2 год.
3	Принципи бізнес-культури. Колективізм та індивідуалізм Корпоративна місія підприємців. Принципи організації корпоративної місії та її підрозділу. Колективізм та індивідуалізм. Лідер і його роль у розподілі ресурсів, переміщенні і заохоченні персоналу. Створенні дієвої системи заохочень і стягнень. Бізнес-конфлікти. Індивідуальна професійна місія підприємців. Етичний кодекс підприємця.	2 год.
4	Діяльність підприємців нашого краю – запорука успішності регіону	2 год.

	Традиції підприємництва в Україні. Формування торгівельно-промислової еліти Донбасу та її особливості. Діяльність іноземного капіталу в нашому краї. Розвиток Донбасу як промислового регіону – результат підприємницької діяльності промисловців і праці робітників.	
	Всього лекційних занять за модулем 1	8 год.
№ п/п	1.5.2 Тема і зміст практичних занять модулю 1	Обсяг практичного заняття (ак.год.)
1	<i>Структура і понятійний апарат бізнес-культури як навчальної дисципліни</i>	2 год.
2	<i>Трудова типологія</i>	2 год.
3	<i>Трудові цінності в ієрархії цінностей підприємців</i>	2 год.
4	<i>Формування торгівельно-промислової еліти Донбасу</i>	2 год.
	Всього практичних занять за модулем 1	8
	1.5.3. СРС за модулем 1	
	Пов'язане з аудиторним навантаженням	3
	Виконання курсової роботи	18
	Всього СРС за модулем 1	21 год.

5.2. МОДУЛЬ 2

№ п/п	1.5.2. Тема і зміст лекцій модулю 2	Обсяг лекційного заняття (ак.год.)
5	<i>Підприємницький успіх та ефективність бізнесу.</i> Сутність і складові підприємницького успіху. Підприємець – визначальна особистість у бізнесі. Процедура оцінки і прогнозування підприємницького успіху.	2 год.
6	<i>Зовнішні прояви корпоративної бізнес-культури</i> Символ як архаїчний ціннісний образ. Символ і колір.	2 год.
7	<i>Вплив національного менталітету на формування корпоративної бізнес-культури</i> Національний менталітет і трудові цінності. Особливості корпоративної культури у японській і в українській економіці.	2 год.
8	<i>Бізнес-дизайн.</i> Бізнес-дизайн. Фірмовий стиль. Принципи підприємницького діловодства	1 год.
	Всього лекційних занять за модулем 2	7 год.
№ п/п	1.5.2 Тема і зміст практичних занять модулю 2	Обсяг практичного заняття (ак.год.)

5	<i>Складові підприємницького успіху. Крайці підприємці.</i>	2 год.
6	<i>Розробка корпоративного кодексу підприємця</i>	2 год.
7	<i>Характеристика зовнішніх проявів корпоративної культури</i>	2 год.
8	<i>Бізнес-дизайн та інструменти створення іміджу компанії на ринку</i>	1 год.
Всього практичних занять за модулем 2		7
1.5.3. СРС за модулем 2		
Пов'язане з аудиторним навантаженням		3
Виконання курсової роботи		18
Всього СРС за модулем 2		12 год.

1.6. Тематичний зміст дисципліни.

Тема 1. Сутність бізнес - культури. Корпоративна культура підприємця.

Глосарій курсу «Підприємництво і бізнес-культура». Модельний ряд бізнес-культур.

Особливості розвитку підприємництва в Україні. Суб'єкти і об'єкти підприємницької діяльності. Види підприємницької діяльності.

Тема 2. Структура мотиваційної сфери бізнес-культури. Корпоративні цінності підприємців.

Особистісні теорії мотивації. Потреби – мотиви – цінності - дії. Піраміда потреб за А.Маслоу. Трудові цінності в системі життєвих цінностей та вплив на їх розвиток орієнтацій, переконань, вірувань, традицій.

Особливості трудових цінностей підприємців.

Механізм відкриття власної справи. Засновницькі документи.

Тема 3. Принципи бізнес-культури. Колективізм та індивідуалізм

Корпоративна місія. Принципи організації корпоративної місії та її підрозділу.

Колективізм та індивідуалізм.

Індивідуальна професійна місія підприємців.

Етичний кодекс підприємця. Лідер і його роль у розподілі ресурсів, переміщенні і заохоченні персоналу. Створення дієвої системи заохочень і стягнень на підприємстві.

Тема 4. Діяльність підприємців нашого краю – запорука успішності регіону

Традиції підприємництва в Україні. Формування торгівельно-промислової еліти Донбасу та її особливості.

Діяльність іноземного капіталу в нашому краї.

Розвиток Донбасу як промислового регіону – результат підприємницької діяльності промисловців і праці робітників.

Тема 5. Підприємницький успіх та ефективність бізнесу.

Сутність і складові підприємницького успіху. Підприємець – визначальна особистість у бізнесі. Процедура оцінки і прогнозування підприємницького успіху. Роль психологічних факторів у досягненні підприємницького успіху.

Підприємницький ризик: зміст та функції. Страхування від ризиків.

Тема 6. Зовнішні прояви корпоративної бізнес-культури.

Символ як архаїчний ціннісний образ.

Символ. Логотип. Товарний знак. Авторське право у використанні логотипів і товарних знаків. Видимі символи як складова корпоративної культури. Корпоративний стиль. Стиль підприємця-керівника.

Зовнішні прояви корпоративної культури і економічний ефект їх використання.

Розробка проекту логотипу фірми.

Тема 7. Вплив національного менталітету на формування корпоративної бізнес-культури.

Національний менталітет і трудові цінності. Трудові цінності в ментальності українців. Особливості корпоративної культури на японських підприємствах.

Тема 8. Бізнес-дизайн та його роль у створенні іміджу компанії.

Фірмовий стиль і його елементи. Кольорова гама в бізнес-культурі. Підприємницьке діловодство. Бізнес-комунікація.

1.7. Тематика практичних занять

Практичне заняття №1 Структура і понятійний апарат бізнес-культури як навчальної дисципліни

1. Характеристика наукових концепцій відносно поняття «корпоративна культура».
2. Категорії корпоративної культури.
3. Поняття «бізнес-культура».
4. Тренінг «Перспективи розвитку підприємницької культури в нашому місті»

Література

1. Колот В.М., Репіна І.М., Щербина О.В. Підприємництво: організація, ефективність, бізнес-культура: навч. посіб. – Вид.3-є, без змін / В.М.Колот, І.М.Репіна, О.В.Щербина. – К.: КНЕУ, 2010. – 444 с. – с. 205-229
2. Корпоративна культура: Навчальний посібник / За загальною редакцією Г.Л.Хаста: навчальний посібник. – Київ: Центр навчальної літератури, 2003. – 403 с.

3. *Іванюта С.М., Іванюта В.Ф. Підприємництво та бізнес-культура. Навч. пос. – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 288 с. – с. 249-262*

Практичне заняття №2 **Трудова типологія**

1. Цінності людини і пошук сенсу життя.
2. Мотивація як процес праці.
3. Трудові типи і трудові портрети
4. Трудова типологія підприємця.

Література

1. *Корпоративна культура: Навчальний посібник / За загальною редакцією Г.Л.Хаєта: навчальний посібник. –Київ: Центр навчальної літератури, 2003. – 403 с.*
2. *Іванюта С.М., Іванюта В.Ф. Підприємництво та бізнес-культура. Навч. пос. – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 288 с. – с. 272-281*
3. *Леонтьев Д.А. Методика изучения ценностных ориентаций. – М.: Смысл, 1992, - 17 с.*

Практичне заняття №3 **Трудові цінності в ієрархії цінностей підприємців**

1. Система трудових цінностей
2. Вивчення ставлення до трудових цінностей у підприємницькому середовищі.
3. Вибір підприємницької ідеї і її реалізація.
4. Соціальна відповідальність підприємців.
5. Підприємці і споживачі.

Література

1. *Леонтьев Д.А. Методика изучения ценностных ориентаций. – М.: Смысл, 1992, - 17 с.*
2. *Лисогор В., Мороз О. Духовно-етична та соціальна відповідальність підприємництва // Підприємництво, господарство і право, №5, 2004*
3. *Хаєт Г.Л., Медведева О.А. Корпоративная культура и ценности человека. – Краматорск: ДГМА, 2001. – 267 с.*
4. *Колот В.М., Репіна І.М., Щербина О.В. Підприємництво: організація, ефективність, бізнес-культура: навч. посіб. – Вид.3-є, без змін / В.М.Колот, І.М.Репіна, О.В.Щербина. – К.: КНЕУ, 2010. – 444 с. –с.85-107, с. 323-342, с. 251-254*

Практичне заняття №4

Традиції українського підприємництва

1. Зародження українського підприємництва і його роль в розвитку українських земель.
2. Відомі українські підприємці минулого. Портретна галерея.
3. Підприємці донецького краю. Діяльність промисловців і підприємців в нашому краї (Горлов, Єнакієв, Поляков, Юз, Алчевські, Карпов, Рутченко, Іловайський та інші)
4. Українські підприємці – наші сучасники. Сфера діяльності і відповідальності.

Література

1. *Колот В.М., Рєпіна І.М., Щербина О.В. Підприємництво: організація, ефективність, бізнес-культура: навч. посіб. – Вид.3-є, без змін / В.М.Колот, І.М.Рєпіна, О.В.Щербина. – К.: КНЕУ, 2010. – 444 с. – с. 219-225*
2. *Мороз О. Духовні принципи ведення малого та середнього бізнесу в регіоні // Підприємництво, господарство і право, №4, 2006*
3. *Рожен О. Особливості нашої бізнесової ментальності // Дзеркало тижня. – 2002. - №50 (425)*
4. *Методичні рекомендації, додаток 1,2*

Практичне заняття №5

Складові підприємницького успіху.

1. Сутність і складові підприємницького успіху.
2. Підприємець – визначальна фігура в бізнесі.
3. Психологічне підґрунтя успішності підприємницької діяльності.
4. Бізнес-освіта і сучасні вимоги до неї.

Література

1. *Колот В.М., Рєпіна І.М., Щербина О.В. Підприємництво: організація, ефективність, бізнес-культура: навч. посіб. – Вид.3-є, без змін / В.М.Колот, І.М.Рєпіна, О.В.Щербина. – К.: КНЕУ, 2010. – 444 с. – с. 169-180*
2. *Корпоративна культура: Навчальний посібник / За загальною редакцією Г.Л.Хаста: навчальний посібник. –Київ: Центр навчальної літератури, 2003. – 403 с.*
3. *Захарчин Г.М. Основи підприємництва: культура, технологія, відповідальність: навчальний посібник з грифом МОН/Г.М.Захарчин, О.В.Юринець.- К.: Знання, 2011. – 254 с.*

Практичне заняття №6
Характеристика зовнішніх проявів
корпоративної бізнес-культури

1. Логотип і його символіка
2. Товарний знак.
3. Стиль підприємця-керівника.
4. Ритуали свята, поведінка співробітників.
5. Здоровий спосіб життя співробітників і корпоративна культура.

Література

1. *Корпоративна культура: Навчальний посібник / За загальною редакцією Г.Л.Хаста: навчальний посібник. – Київ: Центр навчальної літератури, 2003. – 403 с.*
2. *Колот В.М., Репіна І.М., Щербина О.В. Підприємництво: організація, ефективність, бізнес-культура: навч. посіб. – Вид.3-є, без змін / В.М.Колот, І.М.Репіна, О.В.Щербина. – К.: КНЕУ, 2010. – 444 с. – с. 205-219, с.346-354*
3. *Лігоненко Л.О. Підприємництво і бізнес-культура: підручник / Л.О. Лігоненко, Г.Л. Піратовський, І.В. Молоштан та ін.; за заг. ред. Л.О.Лігоненко – К.: Київ. нац. торг.- екон. ун-т, 2011. – 508 с.*

Практичне заняття №7

Розробка корпоративного кодексу підприємця

1. Кодекс підприємця в історичній ретроспективі та його значення.
2. Вимоги до структури корпоративного кодексу підприємця.
3. Практична робота в групах зі складання кодексу підприємця (робота в групах).
4. Бізнес-конфлікти і їх подолання.
5. Бізнес-контакти і дотримання ділового етикету.

Література

1. *Колот В.М., Репіна І.М., Щербина О.В. Підприємництво: організація, ефективність, бізнес-культура: навч. посіб. – Вид.3-є, без змін / В.М.Колот, І.М.Репіна, О.В.Щербина. – К.: КНЕУ, 2010. – 444 с. – с. 229-251, с. 293-318*
2. *Іванюта С.М., Іванюта В.Ф. Підприємництво та бізнес-культура. Навч. пос. – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 288 с. – с. 249-281*
3. *Виноградська А.М. Основи підприємництва: навчальний посібник/А.М.Виноградська; друге видання, перероб. і доп. – К.: Кондор, 2008 – 544 с.*

Практичне заняття №8

Бізнес-дизайн як складова підприємницької діяльності

1. Колір і його вплив на виробничий мікроклімат.
2. Фірмовий стиль: концепція і призначення.

3. Підприємницьке діловодство.
4. Бізнес-комунікації.

Література

1. Колот В.М., Рєпіна І.М., Щербина О.В. Підприємництво: організація, ефективність, бізнес-культура: навч. посіб. – Вид.3-є, без змін / В.М.Колот, І.М.Рєпіна, О.В.Щербина. – К.: КНЕУ, 2010. – 444 с. – с.254-293
2. Грушевицкая Т.Г., Попков В.Д., Садохин А.Л. Основы межкультурной коммуникации: Учебник для вузов / Под ред. А.П.Садохина. – М., ЮНИТИ-ДАНА, 2003. – 352 с.
3. Корпоративная культура делового общения: Главные правила общения и поведения в современном обществе / авт-сост. И.Н. Кузнецов. – М.: АСТ; Мн.: Харвест, 2005. – 608 с.

1.8. ЗАСОБИ ДЛЯ ПРОВЕДЕННЯ ПОТОЧНОГО ТА ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ

Поточний контроль знань студентів здійснюється на практичних заняттях і полягає в проведенні попереднього контролю знань, умінь і навичок студентів, постановці загальної проблеми викладачем та її обговоренні за участю студентів, розв'язанні завдань з їх обговоренням. Оцінки, отримані студентом за окремі практичні заняття, враховуються при виставленні підсумкової оцінки з даної навчальної дисципліни.

Підсумковий контроль проводиться з метою оцінки результатів навчання на певному освітньому (кваліфікаційному) рівні або на окремих його етапах.

Вивчення дисципліни «Підприємництво і бізнес-культура» для студентів I курсу денної і заочної форми навчання завершується написанням курсової роботи і складанням іспиту.

1.9. Перелік питань для семестрового контролю студентів ФТОВ МК 1

1. Характеристика поняття «бізнес-культура».
2. Наукові підходи до характеристики поняття «корпоративна культура».
3. Модельний ряд бізнес-культур.
4. Поняття «підприємництво» та його характеристика.
5. Особливості розвитку підприємництва в Україні.
6. Правове забезпечення підприємницької діяльності в Україні.
7. Види підприємницької діяльності.
8. Суб'єкти і об'єкти підприємницької діяльності.
9. Система потреб за А. Маслоу.
10. Трудові цінності в системі загальнолюдських цінностей.

11. Особливості трудових цінностей підприємців.
12. Вибір підприємницької ідеї і її реалізація.
13. Соціальна відповідальність підприємців.
14. Колективізм і індивідуалізм у підприємницькій культурі.
15. Лідер і його роль в підприємницькій діяльності.
16. Механізм відкриття власної справи.
17. Засновницькі документи.
18. Види управління підприємництвом.
19. Зародження українського підприємництва та його традиції.
20. Видатні підприємці нашого краю.
21. Сучасні українські підприємці: сфера діяльності і відповідальності.
22. Характеристика підприємців як соціальної групи.
23. Здійснення державної реєстрації підприємницьких структур.
24. Поняття франчайзингу.
25. Ноу-хау і інжиніринг.

МК 2

1. Сутність і складові підприємницького успіху.
2. Підприємець – визначальна фігура в бізнесі.
3. Роль психологічних факторів у досягненні підприємницького успіху.
4. Бізнес-освіта і сучасні вимоги до неї.
5. Поняття бізнес-дизайну.
6. Зовнішні прояви корпоративної бізнес-культури.
7. Логотип: символіка і значення.
8. Фірмовий стиль і його значення у бізнес-культури.
9. Товарний знак і його характеристика.
10. Стиль підприємця-керівника.
11. Національний менталітет і трудові цінності.
12. Підприємницький ризик: зміст і функції.
13. Страхування від ризиків.
14. Етичний кодекс підприємця.
15. Поняття бізнес-конфлікту. Типологія бізнес-конфліктів.
16. Бізнес-конфлікти і їх подолання.
17. Рейдерство і антирейдерство.
18. Кольорова гама в бізнес-культури.
19. Підприємницьке діловодство.
20. Бізнес-комунікації в підприємництві.
21. Принципи ділового спілкування.
22. Ділова репутація.
23. Міжнародні стандарти корпоративної поведінки підприємців.
24. Класифікація ділової документації в підприємництві.
25. Мале підприємство: ознаки і принципи дії.

1.10. Перелік питань для семестрового контролю для студентів ФДЗН

1. Сутність корпоративної культури.
2. Структура корпоративної культури.
3. Принципи підприємницької діяльності.
4. Система загальнолюдських цінностей.
5. Трудові цінності в системі загальнолюдських цінностей.
6. Механізм започаткування власної справи .
7. Традиції українського підприємництва.
8. Підприємницький прибуток і чинники впливу на нього.
9. Види підприємницької діяльності.
10. Види управління як фактор корпоративної культури.
11. Підприємницька ідея.
12. Мале підприємництво, особливості його розвитку в Україні і за кордоном.
13. Видатні підприємці нашого краю.
14. Статут підприємства, його основні розділи
15. Етапи «оцінки якості» корпоративної культури.
16. Фірмовий стиль та його елементи.
17. Програма розвитку корпоративної культури установи.
18. Здоровий спосіб життя як елемент корпоративної культури.
19. Зміст і функції підприємницького ризику
20. Форми та принципи ділового спілкування
21. Психологічне забезпечення корпоративної культури.
22. Об'єкти і суб'єкти підприємницької діяльності.
23. Правове забезпечення розвитку підприємницької діяльності в Україні..
24. Система заохочень та стягнень для працівників.
25. Професійна етика як фактор корпоративної культури.
26. Діловий етикет – елемент корпоративної культури.
27. Виробничий дизайн і корпоративна культура.
28. Колір і його роль в корпоративній культурі.
29. Корпоративна культура сучасного підприємця.
30. Розвиток корпоративної культури підприємства і гуманізація виробництва.

1.11. САМОСТІЙНА РОБОТА СТУДЕНТІВ

Вивчення курсу «Підприємництво і бізнес-культура» передбачає як обов'язкові такі види роботи студентів:

- вивчення лекційного матеріалу і рекомендованих літературних джерел з кожної теми курсу відповідно до ОПП та навчального плану;
- підготовку до практичних занять, підготовку до вирішення практичних ситуацій та інших завдань;

- самостійна робота над завданнями з розробки корпоративної культури підприємців;

Основною формою контролю самостійної роботи студентів за якістю засвоєного навчального матеріалу для студентів денної форми навчання є практичні заняття і курсова робота, іспит, а для студентів заочної форми навчання - контрольна робота, курсова робота і підсумковий контроль знань у вигляді іспиту.

1.12. Варіанти контрольних робіт для студентів ФДЗН

Варіант 1

1. Особливості розвитку ринкової економіки України.
2. Статут підприємства, його основні розділи.
3. Фірмовий стиль в бізнес-культурі

Варіант 2

1. Бізнес-план та його основні розділи.
2. Види підприємницької діяльності та їх характеристика
3. Підприємницький успіх

Варіант 3

1. Ефективність підприємницької діяльності
2. Підприємницька бізнес-культура та її характеристика
3. Традиції українського підприємництва

Варіант 4

1. Характеристика підприємницьких цінностей
2. Принципи підприємницької діяльності
3. Роль і значення центрів зайнятості у формуванні і використанні трудових ресурсів.

Варіант 5

1. Моделі бізнес-культур
2. Механізм започаткування власної справи.
3. Реструктуризація в підприємстві та її види.

Варіант 6

1. Види підприємницької діяльності
2. Організація спільних підприємств.
3. Зміст і функції підприємницького ризику

Варіант 7

1. Планування та звітність підприємств
2. Засновницькі документи
3. Бізнес-дизайн

Варіант 8

1. Значення підприємництва в структурі ринкової економіки
2. Діловий етикет і бізнес-протокол
3. Біржі та біржові операції

Варіант 9

1. Правове забезпечення розвитку підприємницької діяльності в Україні.
2. Об'єкти підприємницької діяльності в ринковій економіці.
3. Мале підприємництво, особливості його розвитку в Україні і за кордоном.

Варіант 10

1. Підприємницька ідея: її джерела та оцінка
2. Державна підтримка малого підприємництва
3. Соціальна відповідальність бізнесу

Варіант 11

1. Поняття підприємницької діяльності та його ознаки
2. Значення кольору в підприємницькій бізнес-культурі
3. Бізнес-конфлікти та форми їх прояву

Варіант 12

1. Договірні і партнерські відносини в підприємницькій діяльності
2. Ефективність підприємницької діяльності
3. Маркетинг – складова частина підприємницької діяльності.

Варіант 13

1. Фірмовий стиль в бізнес-культурі
2. Стиль підприємця-керівника
3. Підприємницький прибуток і чинники впливу на нього.

Варіант 14

1. Діловий етикет і бізнес-протокол
2. Поняття підприємницької діяльності та його ознаки
3. Зміст та методи конкурентного суперництва

Варіант 15

6. Реклама у маркетинговій діяльності.
7. Тендер і його роль у конкурентному середовищі.
8. Видатні підприємці нашого краю (на прикладі 3-х осіб)

Варіант 16

1. Біржі та біржові операції.
2. Суб'єкти підприємницької діяльності в ринковій економіці
3. Підприємницька таємниця.

Варіант 17

1. Розвиток конкуренції в сучасних умовах.
2. Підприємницький успіх
3. Реструктуризація в підприємстві та її види.

Варіант 18

1. Об'єкти підприємницької діяльності в ринковій економіці.
2. Особливості розвитку ринкової економіки України.
3. Бізнес-план та його основні розділи.

Варіант 19

1. Організація спільних підприємств.

2. Податкова система і її роль у розвитку підприємництва.
3. Підприємницька бізнес-культура та її характеристика

Варіант 20

1. Планування та звітність підприємств
2. Бізнес-дизайн
3. Значення підприємництва в структурі ринкової економіки

Варіант 21

1. Значення кольору в підприємницькій бізнес-культурі
2. Форми та принципи ділового спілкування
3. Типи професійної підприємницької діяльності та їх характеристика

Варіант 22

1. Соціальна відповідальність бізнесу
2. Засновницькі документи
3. Договірні і партнерські відносини в підприємницькій діяльності

Варіант 23

1. Роль і значення центрів зайнятості у формуванні і використанні трудових ресурсів.
2. Підприємницька ідея: її джерела та оцінка
3. Традиції українського підприємництва

Варіант 24

1. Статут підприємства, його основні розділи.
2. Види підприємницької діяльності та їх характеристика
3. Механізм започаткування власної справи.

Варіант 25

1. Видатні підприємці нашого краю (на прикладі 3-х осіб)
2. Принципи підприємницької діяльності
3. Зміст і функції підприємницького ризику

Варіант 26

1. Державна підтримка малого підприємництва
2. Характеристика підприємницьких цінностей
3. Види підприємницької діяльності

Варіант 27

1. Сутність і значення антимонопольного законодавства в Україні.
2. Мале підприємництво, особливості його розвитку в Україні і за кордоном.
3. Реклама у маркетинговій діяльності.

Варіант 28

1. Суб'єкти підприємницької діяльності в ринковій економіці
2. Моделі бізнес-культур
3. Правове забезпечення розвитку підприємницької діяльності в Україні.

Варіант 29

1. Маркетинг – складова частина підприємницької діяльності.
2. Тендер і його роль у конкурентному середовищі.
3. Податкова система і її роль у розвитку підприємництва.

Варіант 30

1. Види підприємницької діяльності та їх характеристика
2. Особливості розвитку підприємницької діяльності в Україні.
3. Підприємницька таємниця.

1. 13. Тематика курсових робіт з навчальної дисципліни «Підприємництво та бізнес-культура»

1. Характеристика правового статусу підприємця.
2. Правові аспекти підприємницької відповідальності.
3. Етика підприємницької діяльності.
4. Поняття і сутність підприємництва.
5. Види підприємницької діяльності.
6. Соціально-етична відповідальність у сфері підприємництва.
7. Роль і місце малого підприємництва в економіці держави.
8. Соціально-економічна сутність малого підприємництва.
9. Проблеми створення і формування нового підприємництва.
10. Формування корпоративної культури нового підприємства.
11. Комунікації і культура ділового спілкування.
12. Бізнес-освіта підприємців.
13. Особливості підприємницької діяльності в Україні.
14. Суб'єкти та об'єкти підприємницької діяльності.
15. Механізм створення власної справи.
16. Стиль підприємця –керівника.
17. Ринок та конкуренція в підприємстві.
18. Особливості розвитку ринкової економіки в Україні.
19. Правове забезпечення розвитку підприємницької діяльності в Україні.
20. Сутність і значення антимонопольного законодавства в Україні.
21. Принципи та методи планування у підприємстві.
22. Тендер та його роль у конкурентному середовищі.
23. Роль і значення центрів зайнятості у формуванні і використанні трудових ресурсів.
24. Поняття комерційного ризику.
25. Система мотивацій і потреб людини.
26. Корпоративний кодекс підприємця.
27. Зовнішні прояви корпоративної культури.
28. Психологічне забезпечення розвитку корпоративної культури.
29. Підприємницька таємниця.

30. Життєвий цикл розвитку підприємства та можливість виникнення кризових явищ.
31. Бізнес-план та методика його складання.
32. Патент та порядок його оформлення.
33. Бізнес-дизайн та його роль у розвитку підприємництва.
34. Підприємницький успіх та його складові.
35. Природа підприємницьких бізнес-конфліктів та способи їх подолання.

**1.14. Методичні рекомендації
щодо виконання контрольних і курсових робіт
з дисципліни «Підприємництво і бізнес-культура»**

1. Варіант завдання для контрольної роботи видається викладачем індивідуально кожному студенту, варіант курсової роботи видається викладачем і затверджується рішенням кафедри
2. Робота виконується українською мовою.
3. Студент самостійно знаходить відповіді на питання контрольної роботи і коротко в письмовому виді висвітлює їх, посилаючись на використані літературні джерела, НПА, вживаючи необхідні поняття, терміни та ін. Студент, що виконує курсову роботу, обов'язково затверджує план у керівника.
4. Список використаної літератури до контрольної роботи містить не менше п'яти використаних джерел, розміщених у алфавітному порядку і пронумерованих із зазначенням усіх вихідних даних джерел. Кількість джерел для курсової роботи – 15. Зразок оформлення списку літератури дивись наприкінці даних Методичних рекомендацій.
5. Об'єм контрольної роботи – шкільний зошит (12-18 аркушів) (рукописний варіант) або 15 сторінок друкованого тексту (шрифт Times New Roman, №14, міжрядковий інтервал 1,5, вирівнювання за шириною листа; поля: зліва – 3 см, усі інші – 1 см). Об'єм курсової роботи – 25-30 сторінок друкованого тексту.
6. Сторінки нумеруються.
7. Робота надається у скріпленому виді разом з бланком рецензії на кафедру СГП за 10 днів до початку екзаменаційної сесії.
8. Курсова робота з бланком рецензії, курсовим завданням, реферативним описом і затвердженим планом надається особисто керівникові за 10 днів до початку екзаменаційної сесії.

Зразок оформлення титульної сторінки

**Міністерство освіти, науки, молоді та спорту України
Красноармійський індустріальний інститут
державного вищого навчального закладу
«Донецький національний технічний університет»**

Кафедра СГП

**Контрольна (курсowa) робота
з дисципліни „Підприємство і бізнес-культура”
на тему: «.....»**

**Виконав П. І. Б., студент групи ....
Перевірив: П.І.Б., доцент
(ст. викладач) кафедри СГП**

Красноармійськ – 201...

3. 1. Глосарій навчального курсу

Акціонерне підприємство – господарське товариство, статутний капітал якого поділяється на відповідне число акцій. Перевагою його є наявність більше ніж двох партнерів та залучення додаткового капіталу. Недоліком даної організації є те, що кожний член товариства несе рівну матеріальну відповідальність незалежно від розмірів його внеску. Дії одного з партнерів обов’язкові для всіх, навіть, якщо вони не згодні з ними. Залежно від майнової відповідальності своїх учасників товариства поділяються на два типи: повне та командитне товариство.

Асоціація (союз, спілка) – найпростіша, «м’яка» форма договірною об’єднання підприємств та інших підприємницьких структур з метою спільного виконання однорідних функцій та постійної координації господарської діяльності. Основна мета їх створення – спільне розв’язання науково-технічних, виробничих, економічних, соціальних та інших завдань. Асоціації не мають права втручатися у виробничу і комерційно-фінансову діяльність учасників, проте їх учасники мають право входити до будь-яких інших асоціацій.

Бізнес (з англ. – справа, заняття) - будь-яка економічна діяльність в умовах ринкового господарювання, що не суперечить закону і приносить власнику певний прибуток.

Бізнес-культура – це частина нематеріальної економіки, яка визначає взаємостосунки в бізнес-середовищі на основі трудових загально-корпоративних, національних цінностей і спроможна впливати на успішність та розвиток суб'єкта господарювання.

Бізнес-план – розроблений у письмовій формі документ, що всебічно висвітлює суть і перспективи будь-якого пропонованого комерційного заходу і подається потенційному інвестору з метою переконати його в ефективності інвестування.

Біржа праці – організаційне утворення для обліку потреб і пропонування робочої сили, сприяння працевлаштуванню з організацією необхідного перенавчання. В Україні функції біржі праці виконують центри зайнятості населення.

Венчурне підприємство – «ризикова» фірма, що зазвичай здійснює комерційну апробацію науково-технічних новинок; як правило, це мала і середня форма наукомісткої галузі економіки.

Господарське товариство – підприємство або інший суб'єкт господарювання, створене юридичними особами або громадянами через об'єднання їх майна і участь у підприємницькій діяльності з метою одержання прибутку.

Гудвіл – комплекс заходів, спрямованих на зростання прибутку підприємства без відповідного збільшення активних операцій, включаючи використання кращих здібностей управлінців, домінуючу позицію на ринку продукції (робіт, послуг), нові технології. На основі Положення про інтелектуальну власність в акціонерному товаристві.

Ділова репутація – суспільно-позитивна оцінка специфічних якостей певної юридичної особи, які не лише індивідуалізують її серед інших осіб, а і визначають рівень довіри до неї в її суспільно-виробничій діяльності з боку людей (професійність, надійність, діловитість, обов'язковість у ділових стосунках тощо).

Діловий етикет – результат тривалого відбору правил і норм найдоцільнішої поведінки, які б сприяли успіху в ділових стосунках.

Ділова етика (етика підприємництва) – сукупність певних принципів, правил і норм господарської поведінки підприємців. Підприємницька етика виступає одночасно етичною і економічною категорією. До загальноприйнятих етичних норм бізнесу належать: досягнення найвищої продуктивності та найбільшого прибутку без завдання шкоди довкіллю, дотримання чесної конкуренції, соціально відповідальна поведінка, не завдання шкоди довкіллю, орієнтація на матеріальні інтереси з дотриманням морально-етичних норм поведінки.

Ділове спілкування – спілкування, метою якого є організація і оптимізація виробничої, наукової, комерційної та іншої діяльності, де на першому місці стоять інтереси справи, а не конкретних співрозмовників.

Етика бізнесу – ділова етика, що базується на чесності, відкритості, вірності даному слову, здатності ефективно функціонувати на ринку відповідно до чинного законодавства, встановлених правил і традицій.

Засновницькі документи – важливий атрибут підприємницької діяльності; вони підтверджують юридичний статус підприємства, вказуючи на законність його існування. До засновницьких документів належать Статут та Засновницький договір.

Імідж – формування і підтримання сталого позитивного враження клієнтів та комерційних контрагентів від товару і підприємства, яке виготовляє і реалізує цей товар.

Інвестиції – сукупність витрат, що реалізують, як правило, довгострокові вкладення капіталу в різні галузі економіки і сфери діяльності; всі види майнових і інтелектуальних цінностей, які вкладаються в об'єкти підприємницької та інших видів діяльності з метою отримання прибутку або досягнення соціального ефекту.

Інжиніринг — синонім терміна інженерія, набір прийомів та методів, які компанія, підприємство, фірма використовує для проектування своєї діяльності; в традиційному розумінні — це інженерно-консультативні послуги, пов'язані з підготовкою виробничого процесу.

Інноваційна модель підприємництва – уявний процес підприємницької діяльності, що передбачає активне використання нових управлінських рішень задля постійного зростання економічної та соціальної ефективності господарювання. За цією моделлю підприємництва господарські дії базуються переважно на досягненнях науково-технічного та організаційного прогресу.

Картель – угода між підприємцями однієї галузі про ціни на продукцію, послуги, розподіл ринків збуту, частки в загальному обсязі виробництва

Комерційне підприємництво – характеризується операціями та угодами щодо закупівлі і продажу товарів і послуг. До комерційного підприємництва належать підприємництво у сфері торгівлі та посередницьке підприємництво.

Консорціум – тимчасове, добровільне об'єднання підприємств з метою спільного проведення великої фінансової операції. До консорціуму можуть входити і великі, і малі підприємства, що бажають взяти участь у здійсненні підприємницького плану, але не мають можливості самостійно здійснити його.

Концерн – багатогалузеве акціонерне товариство, яке контролює підприємства через систему участі. Концерн придбає контрольний пакет акцій різних компаній, які стосовно його є дочірніми. Найважливішою ознакою є єдність власності фірм, підприємств, банків, які входять до них. Учасники концернів взаємозалежні не за договором, а по суті економічних відносин.

Кооперативне підприємство – створене групою осіб для спільної виробничої чи іншої діяльності підприємство. Обов'язковим у кооперативі є особиста трудова та інша участь його членів у діяльності кооперативу.

Корпоративна культура – система цінностей, переконань, вірувань, уявлень, сподівань, символів, а також ділових принципів, норм поведінки, традицій, ритуалів тощо, які склалися в організації або її підрозділах за час діяльності та які приймаються більшістю співробітників.

Копірайтинг – розроблення рекламних, іміджевих слоганів, презентаційних текстів, інформаційних статей.

Корпорація – з лат. об'єднання, співтовариство – 1) товариство, союз, група осіб, що добровільно об'єднуються за ознаками спільності професійних або групових інтересів; 2) широко використовувана форма акціонерного товариства. В Україні корпораціями вважають договірні об'єднання, створені за принципом суміщення виробничих, наукових, комерційних інтересів з делегуванням окремих повноважень кожним з їх членів централізованому керівництву.

Культура підприємництва – система правил і норм діяльності, звичаїв і традицій, ритуалів, церемоній, які складаються на підприємстві протягом тривалого часу, особливостей поведінки даного підприємства, майстерність спілкування, стиль управління лідера, комунікаційні зв'язки усередині підприємства, так і у взаємозв'язку з іншими підприємницькими структурами.

Лізинг – договір на право користування устаткуванням, транспортними засобами, технологіями, програмними продуктами та іншим майном на основі орендних відносин.

Ліцензія – дозвіл, який надається державними органами юридичним і фізичним особам за здійснення певних видів суспільно корисної діяльності.

Ліцензування – одна з форм співробітництва у сфері виробництва, за якої ліцензіар (той, хто володіє певними правами) укладає угоду з ліцензіатом (тим, кому такі права передаються на постійній чи тимчасовій основі). Таким чином передаються права на використання патенту, товарного знака, будь-якої значущої науково-технічної інформації за певну винагороду.

Малий бізнес – діяльність будь-яких малих підприємств та окремих громадян з метою отримання прибутку.

Мале підприємство – малими (незалежно від форми власності) визнаються підприємства, в яких середньооблікова чисельність працюючих за звітний (фінансовий) рік не перевищує п'ятдесяти осіб, а обсяг валового доходу від реалізації продукції (робіт, послуг) за цей період не перевищує 70 млн. грн.

Маркетинг – з англ. – ринок, збут; система організації діяльності фірми у процесі товарного відтворення, що включає комплексне вивчення ринку, формування асортименту товарів, здійснення певної цінової політики, рекламу і стимулювання збуту, управління реалізацією та після продажним сервісом продукції.

Менеджмент – сукупність певних організаційно-економічних методів управління. Розрізняють (залежно від сфер діяльності підприємницьких структур): маркетинговий, інвестиційний, виробничий, фінансовий, інноваційний, персоналу тощо.

Моніторинг – постійний нагляд за різноспрямованою діяльністю суб'єктів господарювання і підприємництва. Першочергову увагу приділяють моніторингу фінансово-виробничої й екологічної діяльності окремих суб'єктів господарювання.

Мотив – це спонукання, причина поведінки або вчинку, причина діяльності.

Ной-хау – з англ. – знати як – різні знання науково-технічного, виробничого, організаційного, економічного і правового характеру; дослідні дані щодо певної технології, професійної діяльності фірми, що не стали загальновідомим надбанням, не запатентовані, не захищені правами інтелектуальної власності і через це належать, як правило, до комерційної таємниці.

Об'єкт підприємницької діяльності – товар, продукт, послуга, виконана робота, все те, що задовольнити чиюсь потребу і пропонується на ринку для придбання, використання та споживання.

Партнерство – юридична форма організації підприємницької діяльності, яка полягає у співробітництві кількох юридичних або фізичних осіб, що беруть участь у діяльності підприємства власним капіталом і особистою працею на основі партнерського договору.

Підприємливість – здатність осіб, учасників підприємницької діяльності на високому професійному рівні здійснювати заходи, виконувати службові функції, спрямовані на досягнення певних результатів ефективності праці, що дають прибуток фірмі.

Підприємець – це людина, яка здійснює самостійну, систематичну, ініціативну, ризикову діяльність, спрямовану, на виробництво товарів та надання послуг з метою одержання прибутку або особистого доходу і передбачає здійснення нововведень.

Підприємництво – це самостійна, від свого імені, під свою майнову відповідальність і на свій ризик діяльність фізичних і юридичних осіб, спрямована на систематичне одержання доходу, прибутку від користування майном, виконання робіт, послуг, виробництва товарів, їх продажу, надання послуг.

Підприємницький ризик – ймовірність (загроза) втрати підприємством частини своїх ресурсів, недоотримання доходів чи поява додаткових витрат у результаті здійснення певної виробничої і фінансової діяльності.

Підприємство – самостійно господарюючий суб'єкт, створений підприємцем, або об'єднання підприємців для виробництва продукції, виконання робіт та надання послуг із метою задоволення суспільних потреб і отримання прибутку.

Посередництво – вид підприємницької діяльності, за якого підприємець представляє на ринку інтереси виробників і споживачів, а не свої власні. Основні форми посередництва – агентування, посилторгівське посередництво, акціонерство, біржове посередництво.

Потреба – це стан індивіда, створюваний його відчуттям нестачі матеріальних і нематеріальних об'єктів, необхідних для існування людини, її розвитку і таких, що є джерелом її активності.

Прибуток – різниця між загальною виручкою та загальними витратами. Сигнал про те, в якій галузі прибуток найвищий, підприємець отримує за допомогою норми прибутку:

Норма прибутку = Величина прибутку : Вкладений капітал x 100%

Рейдерство – процес, який за допомогою прогалин у законодавстві дає змогу отримати контроль над капіталом підприємства і вивести активи із володіння законних власників.

Ринкова інфраструктура – сукупність різноманітних суб'єктів сфери обігу, яка забезпечує необхідні умови для нормального функціонування ринкової економіки. У ринковій інфраструктурі виокремлюють ринки капіталу, цінних паперів, засобів виробництв і праці.

Санация – оздоровлення, система заходів для запобігання банкрутству різних підприємницьких структур.

Синдикат – об'єднання для збуту продукції підприємцями однієї галузі з метою усунення надмірної конкуренції між ними.

Спільне підприємство – форма співробітництва партнерів, які об'єднують капітал для здійснення спільної виробничої діяльності, управління і розподілу прибутку пропорційно вкладеному капіталу. Таке підприємство створюється на основі договору кількома юридичними особами різних держав.

Статутний фонд – сукупність матеріальних ресурсів та коштів, що надається засновником у постійне розпорядження підприємства чи організації. Первісний розмір статутного фонду фіксується в статуті підприємства за його заснування і використовується як основне джерело власних коштів для формування основних і оборотних фондів.

Стратегія підприємства – комплексна програма дій (заходів), яка має забезпечити досягнення її цілей у передбачуваному тривалому періоді. Формування стратегії здійснюється у процесі стратегічного планування діяльності підприємства.

Суб'єкт підприємницької діяльності – фізичні особи (громадяни, права яких не обмежені законом, а також громадяни іноземних держав, працівники, котрі здійснюють трудову діяльність за наймом на контрактній або іншій засадах), юридичні особи, що володіють різними формами власності.

Тендер - торги з метою визначення продавця товарів чи послуг.

Товариство з додатковою відповідальністю – вид господарської організації, статутний фонд якої розділений на частини, розмір яких визначається установчими документами. Учасники такого товариств відповідають за борги своїми внесками до статутного фонду, а за недостатності цих сум – додатково майном, що їм належить, у розмірі, пропорційному внеску кожного з них.

Товариство з обмеженою відповідальністю – організація, створювана на основі угоди між юридичними особами та (або) громадянами об'єднанням їхніх внесків задля досягнення загальних цілей. Таке товариство, статутний фонд якого формується лише за рахунок коштів пайовиків, несе відповідальність у межах власного майна, а його учасники – у межах їхніх внесків.

Товарна біржа – організаційне утворення, яке спеціалізується на оптовій торгівлі насамперед масовими товарами, що мають чіткі та стійкі якісні параметри.

Товарний знак – оригінальна позначка (ім'я, термін, малюнок, або їх поєднання), що має правовий захист і призначена для ідентифікації товарів (послуг).

Форс-мажор – обставини непереборної сили (війна, стихійне лихо, заборона експорту тощо), за яких стає неможливим виконання договірних умов. Якщо форм-мажорні обставини триватимуть понад три місяці, то кожна сторона договору має право відмовитися від виконання зобов'язань за договором.

Франчайзинг — система договірних відносин з кооперації господарської діяльності великих і малих фірм щодо розподілу продукції та послуг, широко відома в усьому світі форма ведення бізнесу. Термін «франчайзинг» походить від французького слова «франшиза» (franchise — пільга, привілея). У вітчизняній літературі значного поширення набули два терміни: «франчайзинг» і, як його аналог, «пільгове підприємництво».

Юридична особа – суб'єкт цивільного права, що відповідає певним вимогам чинного законодавства. До ознак юридичної особи належать: незалежність функціонування від окремих фізичних осіб; наявність власного майна, відокремленого від майна її учасників; право придбавати, користуватись і розпоряджатись власністю; здійснювати від свого імені інші дозволені законодавством дії; право від свого імені вирішувати спірні питання щодо діяльності та конфліктні ситуації в суді та арбітражі; самостійна майнова відповідальність; наявність розрахункового та інших рахунків у банках, самостійного балансу, печатки зі своєю назвою, товарного знака.

2.2. Рекомендована література

1. Ансофф Н. Новая корпоративная стратегия. – СПб, 1999. - 416 с.
2. Безбабіна О. Конституційне право людини на підприємницьку діяльність // Підприємництво, господарство і право, №7, 2007
3. Безбабіна О. Поняття та класифікація гарантій реалізації конституційного права на підприємницьку діяльність // Підприємництво, господарство і право, №8, 2007
4. Виноградська А.М. Основи підприємництва: навчальний посібник/А.М.Виноградська; друге видання, перероб. і доп. – К.: Кондор, 2008 – 544 с.
5. Виханський О.С., Наумов Ф.М. Менеджмент: Учебник – 3-е изд. –М.: Гардарики, 1998. – 528 с.
  1. Грушевицкая Т.Г., Попков В.Д., Садохин А.Л. Основы межкультурной коммуникации: Учебник для вузов / Под ред. А.П.Садохина. – М., ЮНИТИ-ДАНА, 2003. – 352 с.
  7. Деловой этикет. – К.: Альтерпресс, 2000. – 232 с.

8. Захарчин Г.М. Основи підприємництва: Навч. посіб. – К.: Знання, 2008. – 437 с.
9. Захарчин Г.М. Основи підприємництва: культура, технологія, відповідальність: навчальний посібник з грифом МОН/Г.М.Захарчин, О.В.Юринець.- К.: Знання, 2011. – 254 с.
10. Іванюта С.М., Іванюта В.Ф. Підприємництво та бізнес-культура. Навч. пос. – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 288 с.
11. Колот В.М., Репіна І.М., Щербина О.В. Підприємництво: організація, ефективність, бізнес-культура: навч. посіб. – Вид.3-є, без змін / В.М.Колот, І.М.Репіна, О.В.Щербина. – К.: КНЕУ, 2010. – 444 с.
12. Корпоративна культура: Навчальний посібник / За загальною редакцією Г.Л.Хаста: навчальний посібник. –Київ: Центр навчальної літератури, 2003. – 403 с.
13. Корпоративная культура делового общения: Главные правила общения и поведения в современном обществе / авт-сост. И.Н. Кузнецов. – М.: АСТ; Мн.: Харвест, 2005. – 608 с.
14. Лігоненко Л.О. Підприємництво і бізнес-культура: підручник / Л.О. Лігоненко, Г.Л. Піратовський, І.В. Молоштан та ін.; за заг. ред. Л.О.Лігоненко – К.: Київ. нац. торг.- екон. ун-т, 2011. – 508 с.
15. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. – М.: Политиздат, 1982. – 304 с.
16. Леонтьев Д.А. Методика изучения ценностных ориентаций. – М.: Смысл, 1992, - 17 с.
17. Лисогор В., Мороз О. Духовно-етична та соціальна відповідальність підприємництва // Підприємництво, господарство і право, №5, 2004
18. Льюис Р.Д. Деловые культуры в международном бизнесе: от столкновения к взаимопониманию / пер с англ.. Т.А.Нестика. – М.: Дело, 2001. – 448 с.
19. Малахів В. Етика: Курс лекцій. – К.: Либідь, 1996. – 304 с.
20. Монахов Г.А. Мелочи создают совершенство. Деловой и светский этикет. Благоприятный персональный имидж. – Киев: «Альтерпрес» 2001. – 474 с.
21. Мороз О. Духовні принципи ведення малого та середнього бізнесу в регіоні // Підприємництво, господарство і право, №4, 2006
22. Панфилова А.П. Деловая коммуникация в профессиональной деятельности: Учебное пособие. – 2-е изд. – СПб.: Знание, ИВЭСЭП, 2004.- 495 с.
23. Підприємництво. Навч. пос. / За ред.. В.А.Подсолонко і Т.Л.Миронової. – Київ: Центр навчальної літератури, 2003. – 616 с.
24. Пригожин А.И. Современная социология организаций. – М., Интерпракс, 1995. – 295 с.

25. Рожен О. Особливості нашої бізнесової ментальності // Дзеркало тижня. – 2002. - №50 (425)
26. Смітюх А. Щодо причин поширення в Україні практики корпоративних загарбань («сірого» та «чорного» корпоративного рейдерства) // Підприємництво, господарство і право, №5, 2008
27. Тирпак, І.В. Основи економіки та організації підприємництва: навчальний посібник з грифом МОН / І.В.Тирпак, В.І. Тирпак, С.А. Жуков. – К.: Кондор, 2011. – 284 с.
28. Хаєт Г.Л., Медведєва О.А. Корпоративная культура и ценности человека. – Краматорск: ДГМА, 2001. – 267 с.
29. Цигилик І.І., Паневник Т.М., Криховецька З.М. Основи підприємництва: Навчальний посібник. – Київ: Центр навчальної літератури, 2005. – 240 с.
30. Шейн Э. Организационная культура и лидерство. 3-е изд. / Пер. с англ.. под ред.. Т.Ю.Ковалёвой. – СПб.: Питер. – 2007. – 336 с.

Додаток 1

До практичного заняття №4 Традиції підприємництва в Україні

Одним із важливих завдань сучасної історичної науки є висвітлення справжніх рис українського підприємницького класу, кращі представники якого, такі, як Терещенки, Ханенки, Смиренки, Харитоненки, Яхненки, мали і гострий розум, і відчуття ринкової кон'юнктури, і, що головне, чудово усвідомлювали зв'язок між особистим добробутом і громадськими інтересами.

Поняття “підприємець”, “капіталіст”, “буржуа” є соціальними синонімами, але цю тотожність можна застосовувати лише умовно. В. Даль так визначив ці поняття: підприємець - це той, хто організовує, здійснює щось; капіталіст - багач, що має багато грошей, а буржуазія - середній стан, торговельно-ремісничий люд взагалі.

Історія українського підприємництва майже протягом двох століть була нерозривно пов'язана зі станово-корпоративними товариствами - купецькими гільдіями. Становлення і розвиток ділової ініціативи в Україні здійснювались у межах і правовому полі Російської імперії, де головні важелі управління перебували в руках дворянства чи генетично пов'язаної з ним бюрократії. Підґрунтя станово-корпоративної організації українського купецтва у новий період історії було закладено саме у XVIII столітті, коли разом з обмеженням політичної автономії України на неї поширився станово-ієрархічний устрій російської абсолютистської держави.

За часів Петра I російська держава вперше у великих масштабах виявила попит на підприємницьку діяльність. Але при цьому у XVIII столітті роль

держави в економіці надзвичайно зросла. Володіючи величезними матеріальними і фінансовими ресурсами, а також правом необмеженого користування землею та її надрами, держава взяла на себе регулювання всього, що було пов'язане з процесом виробництва і обміну, починаючи з місць розташування підприємств і визначення номенклатури виробів до розробки правил її реалізації. Власне, саме тоді було здійснено спробу створення державної, так званої “регулярної” економіки, яку через два століття назвуть державно-монополістичною або адміністративно-командною. Для розвитку господарства України, щойно примусово інтегрованої у всеросійський ринок, це мало вкрай негативні наслідки.

Наступну спробу організаційного оформлення купецького стану було здійснено лише у 40-х рр. XVIII століття. Згідно з указом Єлизавети у 1742 р. було засновано три купецькі гільдії. Формально корпоративний поділ купецького стану здійснювався за комбінованим - функціонально-майновим принципом. Але фактично брався до уваги лише функціональний - за видом торгівлі. Російська держава, як і раніше, керувалася суто фіскальними міркуваннями, оскільки різні види торгівлі приносили різні за розмірами прибутки. Гільдійська система помітно пожвавила підприємницьку діяльність, залучивши до цієї сфери представників різних соціальних верств, зокрема чимало осіб “підлого звання”. Одночасно вона підвищила соціальний статус купецтва, його роль в очах суспільства. Проте гільдії не дали очікуваного державою ефекту, не забезпечили збільшення надходжень до державної скарбниці. Створені з єдиною метою - впорядкувати надходження податків з середнього стану, вони залишили в недоторканості принизливий для купецького стану “сорокаалтинний” подушний податок.

У середині XVIII ст. купецтво, зокрема Лівобережної України, починає активно клопотатися перед державою про закріплення власної монополії на ведення торговельних операцій і згідно з Торговим статутом 1755 р. селянам було заборонено торгувати у “близькій від міст відстані”. Купецтво, таким чином, поступово ставало привілейованою категорією населення з досить сильними рисами станової відособленості.

Новий етап у розвитку вітчизняного торговельного підприємництва і корпоративної організації купецтва почався в останній чверті XVIII століття. “Освічена самодержиця” Катерина II, під явним впливом вчення французького просвітництва, виявила себе переконаною прибічницею вільної торгівлі, звільнення її з-під жорсткого контролю держави. За часів її правління було скасовано чимало указів і регламентів петрівських часів, що обмежували торгівлю і ділову ініціативу купецтва. Розширивши особисті й індивідуальні права купецького стану, Катерина II одночасно звільнила його і від сплати подушного податку, тобто вивільнила від “большого невольничества”, як писали у клопотаннях до цариці самі купці. У її знаменитому “Наказі” містилася

досить чітка вказівка на те, що “торговля оттуда удаляется, где ей делают притеснения, и водворяется там, где ее спокойствие не нарушают”.

Торговельна діяльність, таким чином, була детально регламентована, причому найбільш численне третьогільдійське купецтво було значно обмежене у підприємницьких правах за рахунок привілейованого становища купців першої і другої гільдій. Такого роду заходи важко оцінити однозначно. З одного боку, в умовах панування самодержавно-станового режиму виділення купецтва в окрему корпорацію, наділену певними правами і привілеями, захищало “торгових людей” від свавілля чиновників і дворянської еліти. Проте, як і будь-який економічний регламент, гільдійська система створювала обмеження, що потенційно стримували розвиток торгівлі та підприємницької ініціативи.

“Грамотою” 1785 р. купецтво отримало фактичне звільнення від рекрутської повинності, яку воно могло тепер сплачувати. Крім того, представники великого торговельного капіталу - купці 1 і 2 гільдій - були звільнені від тілесних покарань і солдатських постойів; їм надавалося право вільного пересування і проживання на всій території країни, а також право бути нагородженими орденами і чинами “за оказанные Отечеству особо важные заслуги”. Купцям першої гільдії надавались навіть суто дворянські привілеї - з'являтися при імператорському дворі при шпазі (у вітчизняному вбранні - при шаблі), право носити губернські мундири тощо.

Державна політика морального заохочення торгівлі і ділової активності купців знайшла вияв і в інших законодавчих актах. У 1800 р. купцям першої гільдії та іменитим громадянам після дванадцятирічного безперервного перебування у складі купецької корпорації було надано можливість здобути почесне звання Комерції-радника, у 1824 р. - Негоціанта (для купців, що вели велику заморську торгівлю) і Банкіра. Привілейоване становище купецтва знаходило вияв і в даруванні визначним представникам підприємницького класу особистого і спадкового дворянства. На початку XIX століття замість скасованого інституту іменитих громадян було засновано “першостатейне купецтво”. Володарі цього почесного звання заносились до так званої Оксамитової книги “з метою увічнення пам'яті шляхетних купецьких родин”. У 1832 р. для представників третього стану було встановлено звання “почесний громадянин”, а купці першої гільдії, що перебували у її складі не менше 12 років, здобули право на звання Мануфактур-радників.

Заснування станово-корпоративних торговельних товариств - купецьких гільдій - створило реальні економічні, соціальні і правові умови для оформлення купецтва у самостійний стан, на ґрунті якого в Україні пустив коріння і почав швидко розвиватися клас вітчизняних підприємців. Характерною рисою нового купецтва, що не лише відрізняло його від попередніх торговців, а й від інституту гільдій Західної Європи, було те, що воно становило “відкриту корпорацію”. Належність до купецького стану не лише не була спадковою, а навіть не позитивною і підлягала щорічній

“атестації” шляхом сплати гільдійського збору (1 % від оголошеного капіталу). Комерційні невдачі, погіршення економічної кон’юнктури і, відповідно, неможливість вчасно сплатити гільдійський збір часто-густо змушували купців залишити гільдії і приєднуватися до стану міщан.

Іншою особливістю, притаманною українському купецтву кінця XVIII - XIX століть, була дискретність соціальної еволюції, відсутність історичної спадкоємності у розвитку. Вітчизняні купецькі гільдії, на відміну від західноєвропейських, не мали ніяких атрибутів кастової, замкненої корпорації - традиційного статутного документу, поручительства під час прийому до гільдії і обов’язкового випробувального терміну, корпоративних церемоній тощо. Стан був повністю відкритий для прийому до нього нових членів, процедуру вступу було вкрай спрощено - необхідною передумовою була лише сплата державного податку - гільдійського збору.

Триступенева гільдійська система проіснувала до 1863 р., коли було скасовано надто чисельну для корпоративного товариства третю гільдію. Перша і друга гільдії формально проіснували до 1917 р., але вже задовго до цього втратили своє колишнє практичне значення. Зокрема, рубіжним у визначенні соціальних переваг купецького стану став 1874 р., коли було скасовано рекрутський набір і запроваджено загальну військову повинність.

Розвиток українського купецтва у межах економічного і правового поля російської феодально-абсолютистської держави негативно позначився на його історичній долі і наклав суттєвий відбиток на подальшу еволюцію вітчизняної економіки. Оскільки підприємництво в усі часи існувало у двох економічних режимах (авторитарно-регулюючому і вільноринковому), то для розвитку господарства України наприкінці XVIII - у XIX століттях був характерним саме авторитарно-регулюючий режим. Це означало, що український купець-підприємець постійно перебував під жорстким контролем абсолютистської держави, яка через систему державних монополій і прямих податків не лише вилучала значну частину його прибутків, але й визначала потрібні їй напрямки, форми і розмах підприємницької діяльності. З цієї ж причини український підприємець міг набагато успішніше реалізувати себе саме в торгівлі, де можна було простіше і швидше зробити гроші, а також приховати їх від влади.

Пореформений період справедливо вважається часом розквіту українського підприємництва. Вперше за всю попередню історію купецтво здобуло можливість вільного розвитку, реалізації закладених в ньому ділових якостей. Це стало потужним підґрунтям піднесення вітчизняної економіки. І хоча за рівнем економічного розвитку Україна ще відставала від провідних світових індустріальних центрів, за темпами приросту промислового виробництва і товарообігу вона їм вже не поступалася.

У 1873 р. в Україні було видано 625 купецьких свідоцтв першої гільдії і 17,4 тис. свідоцтв другої, що становило 21,4 % загальної кількості гільдійських посвідчень, виданих на території Європейської Росії. Хоча ці цифри досить

умовно визначають зростання чисельності купців-підприємців (один власник міг придбати декілька патентів), проте дані промислової статистики засвідчують розмах, глибину і нерівномірність розміщення підприємництва, певні співвідношення між великою і дрібною буржуазією.

Посвідчення першої гільдії та 1 і 2 класів другої, що давали купецтву право на підприємницьку діяльність, стосувалися великих торговельних і промислових закладів. Таких в Україні було видано у 1873 р. 4,2 тис. (або 18 % від частки Європейської Росії). Посвідчення від 3 до 5 класу включно отримували купці - власники дрібних і середніх підприємств. Ця категорія отримала 13,8 тис. свідоцтв (23 % Європейської Росії), насамперед у губерніях Півдня України та на Правобережжі. Дещо слабкіше, як свідчать статистичні дані, купецьке підприємництво було розвинуте на Лівобережжі, зокрема на Полтавщині. У цілому ж у всьому гільдійському підприємстві лідером виступав Південь, на який припадало 42,6 % посвідчень. Частка Правобережжя і Лівобережжя становила відповідно 32,1 і 25,3 %. Проте на Лівобережжі й Правобережжі, де існувала соціальна основа дрібного підприємництва, користувались великим попитом посвідчення на право дрібних промислів, хоча останні не давали права на ведення торговельних операцій, що залишалися монополією об'єднаного в гільдії купецтва.

Проте наприкінці XIX - на початку XX ст. чисельність купецтва вже не була у прямому взаємозв'язку зі ступенем промислового чи торговельного розвитку країни. На цей час купецька корпоративна організація об'єднувала лише порівняно невеликий прошарок маєтних людей, багато з яких взагалі не були зв'язані з підприємництвом. У цьому стані залишались представники родин, що традиційно, протягом ряду поколінь, носили купецькі звання, та ті, хто шляхом приписки до купецтва, до цього міського середнього розряду, здобував можливість зменшити адміністративні утиски. Набуває поширення і придбання купецьких станових свідоцтв для "звання", що зумовлювалось соціальною психологією тогочасних заможних верств, яка формувалася в умовах ієрархічного суспільства. Чисельність таких "умовних купців" була досить значною, особливо в другій гільдії - 33. Зокрема, це стосувалось обмежених у правах представників єврейської національності.

Історія українського купецтва приховує у собі багато цікавого і ще до кінця не пізаного. У жодній державі підприємництво не зазнавало таких труднощів, як в Російській імперії, особливо у радянський період її історії. Ототожене з капіталістичною експлуатацією, антигромадянськими проявами "приватновласницьких пережитків", воно вважалось віджилим елементом господарського устрою, що підлягав обов'язковому знищенню. Проте досвід соціалістичного будівництва в СРСР свідчив якраз про зворотне - про невмирущість завжди притаманної людині жаги до самостійного економічного творення. Реальне життя радянського суспільства показало, що, не зважаючи на пряму фізичну ліквідацію представників підприємницького класу та інші засоби

придушення будь-яких проявів підприємницької ініціативи, весь післяжовтневий період вітчизняної історії відзначений існуванням специфічних, сурогатних, потворних, але все ж не менш підприємницьких у своїй основі зразків економічної поведінки.

Ці нетипові для доби соціалізму зразки економічної поведінки можна відшукати не лише у роки непу, але й у тіньовій економіці застійного періоду, у здійснюваних в радянські часи економічних експериментах, просто неможливо було обійтися без новаторства та підприємницької жилки. Навіть у сувору сталінську добу режиму не вдалося повністю покінчити з дрібним ремеслом і торгівлею, що на мікрорівні теж було зразком приватнопідприємницької діяльності у жорстких рамках тоталітарного режиму.

Додаток 2

Діяльність підприємців нашого краю

Геологічні розвідки у нашому краї, розпочаті ще у XVIII столітті, продовжувалися і у другій половині XIX століття. Вони дали змогу уточнити запаси відкритих корисних копалин, спланувати їх промислове освоєння, зробити висновки про наявні поклади ще нерозвіданих. На досягнення геологічної думки спиралися прогресивні поміщики і починали займатися новою для себе справою. У 1859 році І.Г.Гловайський, один з найбільш заможних у Війську Донському, відкрив першу у Макіївській волості вугільну копальню. У 1869 році він вже мав 7 діючих шахт і активно займався розвідкою вуглемістких пластів.

Значний внесок у вивчення надр Донбасу зробили інженери, у більшості – випускники Гірничого інституту у Санкт-Петербурзі.

Характерною особливістю розвитку кам'яновугільної промисловості в цей час було розширення і технічне переоснащення уже діючих рудників, а не будівництво нових. На шахтах почали широко використовувати парову енергетику. За даними 1900 р. 92% шахт Донбасу воду відкачували за допомогою паровиків. Щоправда, вентиляція була встановлена лише у 40% шахт.

Цікаво, що геологічні роботи в кам'яновугільній промисловості приводили і до неочікуваних відкриттів інших корисних копалин. Молодий інженер А.В.Миненков, що працював на одній з копалин, шукав поклади кам'яного вугілля, але на місці сучасного Никитівського ртутного рудника знайшов ртутні поклади - пласт кристалічної кіноварі товщиною у 4 м. Серед сучасників А.В.Миненкова небагато було таких, хто б повірив у перспективу нової справи видобутку ртуті і вирішив вкласти в її розвиток власний кошт. Лише у 1885 році інженер О.А. Ауербах підтримав починання А.В.Миненкова - він уклав угоду з селянами с. Зайцеве на тридцятирічну оренду земельної ділянки, розпочав будівництво копальні, заводських корпусів, фабрики і житлових приміщень.

Авторитет О.А.Ауербаха допоміг залучити інвесторів. Так виникло «Акционерное общество ртутного и угольного дела А.Ауербах и Ко». На початку 1886 року почалася перша плавка ртуті.

Серед інших галузей промисловості Донбасу розвивалося насамперед металообробне виробництво - Горлівський завод гірничого устаткування, Дебальцевський механічний, Харцизький котельний. Виникли літєвно-механічні заводи в Горлівці і Костянтинівці. Велике будівництво потребувало розвитку будівельної галузі – розвивалося цегляне виробництво, побудовані два цементні заводи в Амвросіїві. Хімічна галузь була представлена содовими заводами у Лисичанську і Слов'янську, коксовим виробництвом. В Бахмуті видобували поварену сіль. У Костянтинівці розпочали виготовлення скляних виробів. Існувала велика кількість підприємств з переробки сільськогосподарської сировини. Усього в Донбасі у 1900 році існувало до 300 різних підприємств.

На першому місці за значенням у промисловості донецького краю стояла металургійна галузь.

У пореформений час в Україні завершився промисловий переворот, розпочатий у 30-і роки XIX ст. Особливо швидкими темпами розвивається чорна металургія. Промислові потреби у чавуні зростали, проте якість готового продукту не задовольняла замовників. Встала необхідність удосконалення технології металоваріння. Тигельні печі були економічно невігідні – витрата палива складала 70-100% від ваги чавуну. У полум'яних печах витрати палива були меншими, але все ж таки значними – вони складали 35-40% від ваги чавуну. У другій половині XIX століття з'являються вагранки – полум'яні печі, що стали основним агрегатом для плавки чавуну. Значний внесок в удосконалення доменного виробництва зробив А.Ф.Мевіус.

Особистість в історії краю

А.Ф.Мевіус (1820-1898) – гірничий інженер, металург, організатор металургійної промисловості в Донбасі та Керчі, перший в Україні професор металургії чавуна і сталі, викладав у Харківському технологічному інституті, один з найосвіченіших людей свого часу.

А.Ф. Мевіусу було доручено зробити детальну розвідку залізних руд і кам'яного вугілля і на підставі розвідки спроектувати в Донбасі чавуноплавильний завод. А.Ф. Мевіус обрав місце на березі р.Садки Бахмутського повіту Катеринославської губернії, пояснюючи це центральним місцем розташування по відношенню до рудних і кам'яновугільних родовищ. У 1857 р. А.Ф.Мевіус був відряджений до Німеччини і Бельгії для ознайомлення зі станом металургійного виробництва і розміщення замовлень для спроектованого першого в Донбасі металургійного заводу, названого «Петровським». Незабаром будівництво заводу закінчилося, стали до ладу три доменні печі і у 1860 р. почалася безперебійна виплавка чавуну. Тут вперше в Донбасі, а можливо і в Росії, А.Ф.Мевіус використовував коксові газу, що

відходять, для обігріву парових казанів. Він вперше в Росії застосував механічні виштовхувачі для розвантаження коксових печей. А.Ф. Мевіус використовував метод систематичного хімічного аналізу шихти і отриманих з неї чавуну і шлаків, що мало величезне значення для підвищення якості металу.

Друга половина XIX ст. стала початком металургійного виробництва і в центрі Донбасу. В 1866 році князь С. Кочубей отримав на вигідних умовах концесію з наміром відкрити на півдні Росії підприємство з виготовлення рейок з місцевого чавуну. Проте з-за нестачі коштів на такий проект князь поступився своїми правами англійському підприємцю Джону Юзу. Останньому судилося відіграти знакову роль у розвитку Донбасу.

У 1867р. в Лондоні Юз заснував «Новоросійське товариство кам'яновугільного, залізного та рейкового виробництва». З цим товариством Росія і підписала контракт. Дж. Юз отримав кредит у Держбанку Росії на 0,5 млн карб. і концесію в 3 млн карб. на будівництво залізниці (85 км).

Справжній розквіт металургійного виробництва відбувся в останні 15 років XIX століття. За цей час було засновано 17 металургійних заводів, з них 12 – в Донбасі. За цей час Донбас став давати 70% металу Півдня, а його доля в загальноросійському виробництві металу зросла в 6 разів і в 1900 році становила 36,1%. За виробництвом чавуну Донбас випередив Урал і став одним з центрів рейкового виробництва.

У 1896 році на промисловій і художній виставці в Нижньому Новгороді прикрасою павільйону Новоросійського товариства стає унікальна пальма, викувана із частини цільної металевої рейки ковалями-умільцями Юзівського металургійного заводу О. Мерцаловим і Ф. Шкариним. Пальма Мерцалова і сьогодні є символом Донеччини, центральною частиною герба області. Вона уособлює собою успіх, багатство, повагу – все те, до чого привів бурхливий розвиток промисловості у другій половині XIX ст.

Промислові підприємства давали початок розвитку робочим селищам, а потім - і містам Донбасу. Типовим прикладом таких процесів є виникнення і розвиток Костянтинівки. У 1860 році, з будівництвом Курсько-Харківсько-Азовської залізниці, поблизу Костянтинівки стала діяти однойменна станція. У 1872 році була побудована лінія Костянтинівка— Ясинувата — Оленівка, яку через десять років продовжили до Маріуполя. А в 1875 році почалося будівництво Костянтинівської гілки залізниці, яка була приєднана до Харківсько-Севастопольської.

В 1895 році на землю біля Кривого Торця звернули увагу бельгійські підприємці. Їх приваблювали зручні транспортні зв'язки станції з півднем і північчю країни, вихід до портів Азовського моря, можливість легкого доступу до ринків збуту продукції. До того ж близькість вугілля, залізної руди, наявність кварцового й будівельного піску, цінних вогнетривких глин, знайдених навколо, давали можливість для розвитку тут різного роду промислових підприємств. Онук Пантелеймона Номікосова, Дмитро вирішив продати бельгійцям землю,

яку колись подарував діду сам імператор. Не отримай Костянтинівка подібний поштовх в розвитку промисловості, скоріше всього, вона так би і залишилася невеликою провінцією. Тому угода купівлі-продажу є, майже, самою важливою подією в історії міста, що вплинула на його подальший розвиток.

У 1895 році бельгійське «Анонімне товариство донецьких скляних і хімічних заводів» почало будувати в Сантуринівці скляний і хімічний заводи. Через два роки підприємства були введені в дію. Незабаром товариство придбало пляшковий завод, побудований в 1897 році. Всі три заводи склали єдиний комплекс.

У 1900 році на пляшковому заводі, де виготовлялися пляшки і аптечний посуд, було зайнято 260 робочих. На скляному заводі працювали 700 чоловік. «Анонімне товариство дзеркальних заводів на півдні Росії» спорудило дзеркальний завод, який почав працювати в 1899 році і випускав поліроване скло, дзеркала і марблит. У 1897р. бельгійським акціонерним товариством «Залізопрокатні заводи в Костянтинівці» був споруджений крупний залізопрокатний завод. В перший рік роботи костянтинівські склороби видули два мільйони пляшок. Дивіденди акціонерів різко зросли. Компанія швидко збагачувалася за рахунок праці робітників.

Заводи процвітали. Їх добротні прокат і листове залізо, дзеркала, пивні, винні і горілчані пляшки, мінеральні кислоти спрямовувалися на неосяжний Російський ринок. Важкими були умови роботи на підприємствах. У гарячих цехах скляних, хімічних і залізопрокатного заводів після 4-5 років каторжної праці люди ставали інвалідами. Непомірно важка праця, жорстока експлуатація, низька заробітна платня і виключно важкі житлові умови викликали у робочих обурення.

Транспорт завжди відігравав велику роль в економіці. Він міг прискорювати або гальмувати її розвиток цілому, або в окремих регіонах. Основним видом транспорту в Донбасі в I пол. XIX ст. був гужовий. Тільки в Приазов'ї та на окремих відрізках Сіверського Дінця використовувався водний транспорт.

Дороги, природньо, в ті часи були ґрунтові. Основні вантажі по ґрунтових дорогах перевозили чумаки. На свої великі вози, які називалися мажами, вони вантажили до 120 пудів товару (198 кг.) (пуд – 16,38кг.). В мажі впрягали до чотирьох пар волів. З відкриттям шахт в перевозках чумаків все більше місце стало займати кам'яне вугілля.

В I-й половині XIXст. відсутність надійного транспорту гальмувала розвитку вугільної промисловості і металургії Донбасу. Гужовий транспорт, чумацтво не могли вирішити цю проблему. Спроби використати Сіверський Донець як транспортний засіб для сплаву вугілля до морських портів не дали бажаних результатів. Залишалась надія на залізницю, які отримали все більш широке розповсюдження в Європі і в Росії.

У більшості країн Західної Європи того часу, а також у США залізниця будувалися приватним капіталом. Цим же шляхом пішов уряд Олександра II. У

1857р. був затверджений статут «Головного управління російських залізниць», який заснували іноземні капіталісти. Це товариство отримало дозвіл на будівництво найважливіших ліній майбутньої російської залізниці. У 1857-1859 р.р. було створено ще кілька акціонерних товариств для будівництва окремих залізниць.

Уряд надавав залізничним товариствам фінансову допомогу. Він гарантував їм отримання прибутку на вкладений капітал. Якщо прибуток був меншим, уряд доплачував різницю. Без цієї гарантії приватний капітал не будував залізниці. Найбільше залізниць було побудовано наприкінці 60-х - поч. 70-х років ХІХст. Вони призначалися головним чином для обслуговування хлібного ринку. Залізничне будівництво на території Донецького басейну почалося більше ста років тому (у 1861р.), коли була споруджена Грушевсько-донська дорога завдовжки 70 км., що дала вихід антрацитам Східного Донбасу (нині Ростовська область) на Дон і далі до Азовського моря.

Відтіснивши своїх конкурентів, С.С.Поляков 1 березня 1868 року одержав дозвіл на створення акціонерного товариства, якому була видана на 85 років концесія на будівництво Курсько-Харківсько-Азовської залізниці протяжністю більше 700 верст (746 км). Протяжність ділянки дороги, що проходила через Донбас, складала 332 версти. Вона поділялась на 3 відрізки: Лозова-Слов'янськ, Слов'янськ-Харцизьк, Харцизьк-Таганрог.

Будівництвом Донецької ділянки залізниці керував інженер П.Н.Горлов. Під час дослідницьких робіт на південь від Микитівки він виявив поклади вугілля та запропонував побудувати тут шахти для постачання вугілля для паровозів і парових двигунів водокачок. В результаті була відкрита копальня «Корсунська копь», що згодом стала відомою як «Кочегарка».

Основне устаткування для дороги: мости, поворотні круги, стрілки, засоби зв'язку та рейок – було замовлене за кордоном. Путіловський (Санкт-Петербург) і Демидівський (Урал) заводи виготовили частину рейок. Уральські промисловці поставили чавунні труби, а костромські - виготовив устаткування для водопостачання. Курсько-Харківсько-Азовська дорога була побудована за 20 місяців. У липні 1869 року почався рух на ділянці Курськ-Харків. Залізничні станції Донбасу відразу ж прийняли на себе масу вантажів. Найбільшою з хлібовантажних станцій була Дружківка.

Залізниця дала важливий поштовх у розвитку економіки Донбасу. Проте вона не могла впоратися із зростаючим обсягом перевезень. З'явилася необхідність зв'язати залізницею цілий комплекс підприємств Юза, що виникли неподалік від траси. Так виникла ідея будівництва Костянтинівської залізниці, яку вирішили прокласти від Новотроїцького родовища залізняка до з'єднання з уже існуючою магістраллю. Вона була закладена вже в «Договорі» на утворення Новоросійського товариства кам'яно-вугільного, залізного і рейкового виробництва і товариства залізничної гілки від Харківсько-Азовської

лінії», який уклав Юз з комітетом Міністрів. 18 квітня 1869 року цей договір був затверджений імператором.

На будівництво дороги Юз одержав позику в розмірі вартості будівництва з гарантією, що пізніше Новоросійське акціонерне товариство продовжить дорогу від Єленовки до Маріуполя. Це відкривало шлях Донецькому вугіллю до Маріупольського порту. Акціонерне товариство зобов'язувалося третину рейок, стрілочних перекладів, паровозів і вагонів придбати в Росії. Новоросійському товариству дозволялося додатково провести 25 верст під'їзних шляхів. Рух поїздів по Костянтинівській залізниці почався у березні 1872 року. З Костянтинівки поїзди пішли до Єленовки. На лінії були побудовані станції Петровська (Кривий Торець), Залізна (Фенольна), Ясинувата, Юзово (Донецьк - 1), Копальнева (Рутченково) і Єленовка. Питома вага всіх вантажоперевезень Костянтинівської дороги приходилася на кам'яне вугілля. Важлива роль відводилася станції Юзово, на якій знаходилося основне депо для ремонту паровозів і вагонів. Проте окремі ділянки дороги не могли вирішити проблему всього Донбасу. І Міністерство шляхів сполучення в 1873 році розробило новий план залізничного будівництва в Донбасі. Схваливши цей план, уряд Росії 22 квітня 1875 року ухвалив рішення про будівництво Донецької кам'яновугільної залізниці довжиною 479 верст.

Прийнятим планом в першу чергу намічалася будівництво залізничної лінії Зверєво-Кринична і підключення її у станції Микитівка до Курсько-Харківсько-Азовської дороги. Від станції Дебальцево передбачалося побудувати три гілки. Одну - до Луганська, іншу - до Слов'янська, третю - до Лисичанська. Концесію на будівництво Кам'яновугільної дороги отримав відомий російський промисловець Мамонтов, який організував акціонерне товариство. Будівництво велося швидкими темпами. Вже 1 грудня 1878 року відкрився рух на лініях Дебальцево-Зверєво, Дебальцево-Попасная, Попасна-Краматорськ, Дебальцево-Луганськ і Дебальцево-Микитівка.

На дорозі було побудовано 16 мостів і 2 шляхопроводи. Було споруджено 15 паровозних депо: у Дебальцево, Ровеньках і в Попасній - I-го класу, у Луганському заводі та Краматорську - 2-го класу, в Микитівці, Хацапетівці, Варваропіллі, Лисичанську і інших - 3-го. Лисичанськ був тупиковою станцією. Основною сортувальною станцією стала ст.Дебальцево, звідки йшли гілки в чотири напрями. Дорога з'єднувала такі промислові центри басейну як Луганськ, Дебальцево, Бахмут, Краматорськ, Лисичанськ. Від станцій Микитівка і Краматорськ вона одержала вихід на Курсько-Харківсько-Азовську дорогу, а по ст.Зверєво - на Козлово-Воронежсько-Ростовську залізницю. Зв'язок між станціями підтримувався за допомогою телеграфу.

Спочатку на Донецькій кам'яновугільній дорозі діяли 92 паровози, в основному, німецького виробництва. Були вони малопотужними і тихохідними. Їх швидкість не перевищувала 14 верст за годину. Вагонний парк складав 2223 одиниці. Для ремонту рухомого складу були організовані майстерні. Їх було

чотири. Найбільша знаходилася на станції Луганський завод, майстерня середнього класу - на ст.Дебальцево, малі при станціях Ровеньки і Попасна. Великі майстерні були забезпечені могутнім на той час устаткуванням. У них була кузня на 16 сурм з мідноливарнею, 2 парових молоти, відбивна піч, верстати і парова машина потужністю 30 л (5 кінських сил).

Управління Донецької кам'яновугільної дороги знаходилося в Луганську.

Існування окремих невеликих доріг було економічно нерентабельним. Тому вже в жовтні 1880 року до Донецької кам'яновугільної дороги була приєднана Костянтинівська залізниця, а в 1882 році була введена в експлуатацію залізнична гілка Єленівка-Маріуполь. Залізниця, протяжністю в 821 версту вийшла до морського порту. За перші 5 років функціонування залізниці обсяг перевезень збільшився в 4 рази. Основним вантажем на дорогах було кам'яне вугілля. У 1884 році, наприклад, питома його вага до всіх вантажів по дорозі склала близько 70%, що цілком виправдовувало назву дороги - Кам'яновугільна. На перевезення солі припадало 12% вантажообігу. Пасажирський рух розвивався слабо.

І все ж таки проблем на залізницях вистачало: це і не завантаженість тупикових гілок залізниці, приналежність доріг різним власникам і необхідність перевантаження товарів на шляху слідування, низька якість рейок. Вивіз з Донбасу перевищував ввезення.

Правління акціонерного товариства Донецької залізниці в кінці 1880 р. звернулося до департаменту залізниць Росії. Воно наполягало на необхідності витіснити з південних російських портів англійське вугілля, за яке держава платила золотом, і організувати забезпечення парового флоту донецьким вугіллям. Для цього пропонувалося побудувати Маріупольський морський порт. Уряд погодився з цими пропозиціями і доручив Міністерству шляхів сполучення прискорити будівництво Маріупольської залізниці.

Катеринівська залізниця

Донбас не мав запасів якісного залізняку і це стримувало розвиток металургії. Тому виникла потреба побудувати ще одну залізницю - до Кривого Рогу. Будівництво цієї дороги очолив інженер В.А.Тітов. У межах Донбасу вона проходила від Ясинуватої до Чапліно, на відстані 138 верст. Сюди ж відносилася і Юзівська гілка в 13,1 версти. Дорога була одноколіною. У 1884 році її ввели в дію. На відміну від існуючих приватних залізниць, ця дорога була державною. Її назвали Криворізькою, а пізніше перейменували в Єкатеринівську. Основне паровозне депо в межах Донбасу знаходилося на ст.Гришино (Красноармійськ), оборотне - в Авдіївці. Єкатеринівська дорога забезпечувала металургійні заводи Донбасу багатою криворізькою рудою. В той же час вона дала вихід донецькому кам'яному вугіллю в Криворізький басейн і в чорноморський порт Миколаїв.

У перший рік дії дороги в її парку було 79 паровозів, 79 пасажирських і 1505 вантажних вагонів. Через п'ятнадцять років паровозний парк її

збільшився до 712 одиниць, а число вагонів досягло 17655 одиниць. Незабаром після введення в дію ця дорога стала найбільш рентабельною в Росії, хоча тарифна платня за перевезення була значно нижча, ніж на приватних дорогах Донбасу.

Власники приватних доріг Донбасу дбали в першу чергу про свої інтереси і ревниво ставилися до сусіда. Звідси - ізоляціонізм, роз'єднаність їх діяльності, що знижувало ефективність використання доріг. Потрібно було створити ряд переходів від одного напрямку до іншого, зв'язати шляхами окремі станції для зручної передачі вантажів. Протягом 5 років для доставки вантажів, що йшли з Придніпров'я в Ростовському напрямі користувалися минаючим шляхом. Це робило перевезення більш дорогим. Щоб ліквідувати цю незручність була прокладена одноколійна гілка між станціями Кринична і Ханжонково, а в 1896 році від ст.Кринична проклали лінію до ст.Шляхопровід. Через два роки побудували шлях, що сполучав ст.Горлівка із ст.Государев Байрак, що поліпшило залізничий зв'язок східної і західної частин Донбасу. Були влаштовані розв'язки і в районі ст.Криничної, яка стала вузлом з чотирма напрямками.

Будувались нові залізниці. Змінювалась і назва. В 1896 р. Головна дорога в поєднанні з іншими гілками отримала нову назву - «Курсько-Харківсько-Севастопольська залізниця». До революції 1917 р. дорога-трудівниця змінювала свою назву ще раз - 1-го січня 1901 р. Тоді Курсько-Харківська-Севастопольська залізниця була об'єднана з Харківсько-Миколаївською під загальною назвою «Південна залізниця».

Так поступово удосконалювалась мережа залізниць Донецького басейну. Найбільш інтенсивно їх будівництво велося в 60-х-70-х роках. Економічна криза на початку 80-х р. і наступаюча за нею депресія зупинили інтенсивне будівництво залізниці до другої половини 90-х р. XIXст., коли почався новий підйом будівництва. На початок XX століття південь України за густотою залізничної мережі вийшов на I місце в Росії. Проте в порівнянні з європейськими країнами такий рівень забезпеченості залізничним мережами значно відставав.

Протекціонізм і розвиток підприємництва

До реформи 1861 року іноземні капіталовкладення в господарство Росії були незначні. В пореформений час картина змінилася - імпорт капіталу значно позбавився. Практично вся Європа бажала вкласти капітал, знання, техніку в розвиток Донбасу і отримати прибутки.

Завдяки високим митним тарифам на іноземні товари промисловість Росії знаходилася у монопольному стані і тримала достатньо високий рівень цін на свою продукцію. Це призвело до того, що іноземці намагалися бути в Росії не купцями, а банкірами.

Іноземних підприємців заохочував царський уряд і вони на пільгових умовах будували металургійні і машинобудівні заводи, вугільні шахти, інші підприємства. Лише за 14 років (з 1988 по 1902 рр.) в Донбасі виникло 112 іноземних акціонерних компаній з основним капіталом 316 млн карб. Прибуток іноземних підприємців у Донбасі у 3-4 рази перевищував доходи їх співвітчизників – володарів таких же підприємств у Західній Європі. Збільшенню іноземних капіталів сприяла і успішна фінансова реформа С.Ю. Вітте, яка встановила твердий грошовий обіг і позбавляла іноземців ризику втрат на коливанні нестійкої валюти. Зацікавленими у ввезенні іноземного капіталу були і російські підприємці, адже вони отримували солідний прибуток від участі у змішаних акціонерних компаніях. Така політика отримала назву протекціоністської.

***Протекціонізм** – державна економічна політика, спрямована на забезпечення переваги своєї промисловості на внутрішньому ринку через захист від іноземної конкуренції системою митної політики, а також заохочення експорту промислових товарів.*

Довгострокове вкладення капіталу у промисловість, транспортні та інші підприємства з метою отримання прибутку називається **інвестицією**.

У 60-80-і рр. основним напрямком розміщення іноземних інвестицій було будівництво залізниць. Наприкінці XIX ст. держава почала викупати приватні залізниці і незабаром зосередила в своїх руках близько 2/3 залізних доріг. Наприкінці XX ст. грошові потоки іноземних підприємців були перенаправлені у промисловий розвиток, особливо – у кам'яновугільну галузь. До 1900 року в Донбасі зосередилося 74% усіх іноземних капіталів, що працювали у вугільній промисловості Росії. Одночасно в галузі відбувався процес концентрації – у 1878 р. з 142 шахт залишилося 84.

Іноземні підприємці вкладали свої капітали і в інші галузі промисловості: машинобудівну, скляну, соляну, содову, виробництво дзеркал тощо. В цей період виникли скляний завод в Костянтинівні, содове виробництво в Бахмуті, бельгійське товариство «Донецьких скляних і хімічних заводів» в Сантуриновці, «Анонімне товариство вогнетривкої і керамічної продукції», машинобудівний завод Боссе і Геннефельда та ін.

Внесок іноземного капіталу в економіку Донбасу

У кожній країні були свої причини шукати надприбутків на російському ринку.

Англіїці – піонери іноземного промислового підприємництва - залишили помітний слід в чорній металургії, галузі, найбільш розвинутій в Великій Британії. Керували нею корпорації, міжнародні за розмахом своєї діяльності і багатонаціональні за складом капіталу.

Французькі інвестиції пов'язані з повільненням економічного розвитку Франції в останній чверті XIX т. В основному вони вкладалися в гірничо-металургійну промисловість. Важливою особливістю французького

підприємства була провідна роль банків (в Донбасі діяли Генеральне Товариство, Паризький «Ленський кредит»). Роль промислових фірм в більшості зводилася до технічного співробітництва в будівництві і експлуатації підприємств, які фінансувались цим банками.

Бельгійське підприємство мало багато спільного з французьким. Зокрема в Донбасі діяли Кредитний банк в Л'єже, Генеральне Товариство в Бельгії, «Копельмернер і син » в Л'єже. Бельгійські підприємці зазвичай використовували компанії, створені у себе на батьківщині, в той час як інші інвестори віддавали перевагу російським компаніям.

Мало свої особливості і німецьке підприємство: перша – це взаємодія експорту капіталу і товарів з Німеччини, друга – залучення до співпраці німецької діаспори в Росії, завдяки чому вирішувалася кадрова проблема. Прикладом може бути цементний завод в Амросієвці, металургійний завод в Краматорську.

Активізація міжнародного руху капіталу у другій половині XIX ст. призвела до переплетіння його національних складових. Так французький капітал міг інвестуватися в російську економіку при посередництві компаній, які були створені в Бельгії і навпаки. Банк Парижського союзу був відділенням Генерального товариства Бельгії, але працював на французькому фінансовому ринку. Завдяки сприянню франко-бельгійського капіталу були створені Петровський (Єнакієвський), Дружківський, Нікополь-Маріупольський, Руський Провиданс (з-д ім.Ілліча), Макіївський та інші металургійні заводи. У 1900 році в Донбасі діяло вже 12 металургійних заводів, з них 11 були побудовані в основному на капіталі іноземців.

Французькі, бельгійські і англійські капіталісти (окрім Дж. Юза) зазвичай самі не переселялися у Росію, а посилали своїх службовців, інженерів, кваліфікованих робітників. Німецькі підприємці, навпаки, часто самі переселялися у Росію і привозили з собою технічний персонал.

Найбільш поширеною формою існування підприємства наприкінці XIX ст. було акціонерне товариство. В Донбасі таких налічувалося 44, 25 з них були засновані іноземцями.

***Акціонерне товариство** - форма існування і функціонування підприємства, яке формує свій капітал через випуск і продаж акцій. Мета акціонерного товариства – спільна господарська діяльність, спрямована на отримання прибутку в інтересах акціонерів.*

Правління 19-ти акціонерних товариств знаходилися в Брюсселі, Парижі, Лондоні, Берліні, а інших – у Санкт-Петербурзі. Основна маса підприємств, в яких брали участь іноземці, діяла на основі російських статутів (наприклад, з 11 металургійних заводів лише 5 працювали на основі іноземних статутів). Акції основної частини товариства котувалися на іноземних біржах. Відсотки за вкладені іноземні капітали вивозилися за кордон, а не йшли на розвиток російської промисловості.

Перше акціонерне кам'яновугільне товариство в Донбасі за участю французького капіталу «Общество Южно-Русской каменноугольной промышленности» було засноване у 1872 р. Більшості акціонерних товариств, що працювали у вугільній галузі, заборонялось купувати нерухомість для будь яких цілей, окрім розвитку виробництва. Якщо навкруги металургійних заводів виникали селища, то завдяки такій забороні навкруги шахт населені пункти не виникали.

Першим акціонерним товариством у Донбасі за участю іноземного капіталу було створене у 1869 році Д.Юзом «Новороссийское общество каменноугольного, железного и рельсового производства». Його діяльність – приклад діяльності такої форми виробництва, а життя самого Д.Юза – приклад результативного поєднання капіталів, підприємницької ідеї, здорового ризику і завзятості.

Особистість в історії краю

Джон Джеймс Юз (1814-1889)

Він народився у 1814 р. в місті Мертір Тідвіл у Південному Уельсі у родині інженера. У юнацькі роки Юз працював у батька, який очолював Кіфартський металургійний завод. Завдяки своєму таланту, знанням і працездатності Джон зумів зробити блискучу кар'єру: за декілька років він пройшов шлях від учня гірника до менеджера підприємства. Здорове честолюбство, бажання спробувати свої сили у великій новій справі змусили Джона наприкінці 30-х років піти на інший завод «Еббв Вейл». Тут він послідовно проходить шлях від молодшого інженера до управляючого заводом. У 28 років Юз купує власну суднобудівельну верф. У 40-х роках Джон Юз переїжджає до міста Ньюпорт, де влаштовується інженером на Юксайдський машинобудівний завод. Вражаюча працездатність, помножена на високий професіоналізм і відданість фірмі, допомогли Джонсові не тільки зробити блискучу кар'єру на новому місці роботи, але й накопичити солідний капітал, що дозволив йому у 1852 році стати власником «Юксайд Енжиніринг».

У 1844 році Джон Юз одружився з Елізабет Льюїс, дочкою власника найбільшого Ньюпортського готелю. У шлюбі в нього народжуються шість синів і дві дочки.

Юз розпочинає модернізацію свого підприємства, впровадження нових прогресивних технологій, та перепрофілює завод на виробництво броньованих пластин, плит і щитів для обшивання військових кораблів. Завод Юза перетворився на один з найголовніших у Великобританії виробників броні.

Висока репутація продукції компанії Юза дозволила одержати велике замовлення від Російського уряду на броньовані листи для зміцнення морського флоту на Балтійському морі. В цей період князь Кочубей у 1866р. одержав концесію на будівництво в Донбасі заводу з виробництва залізничних рейок із місцевого матеріалу. Однак йому не вистачало коштів для створення

підприємства і тому Юз запропонував викупити концесію за 24 тис. фунтів стерлінгів, на що Кочубей відразу погодився. У 1867 р. у Лондоні Юз заснував акціонерне товариство «Новоросійське товариство кам'яновугільного, залізного і рейкового виробництва» з капіталом у 300 тис. фунтів стерлінгів.

18 квітня 1869 р. був укладений договір між цим товариством та урядом Росії. Відповідно до договору Юз одержав концесію на експлуатацію на пільгових умовах мінеральних родовищ у Донецько-Криворізькому басейні, та зобов'язаний був побудувати тут металургійний завод, організувати тут видобуток вугілля в обсязі 2 тисяч тон щоденно, на протязі дев'яти місяців запустити доменні печі для виробництва 100 тон чавуну в день, за два роки наладити виробництво рейок та з'єднати залізничною лінією своє підприємство з основною гілкою Харківсько-Азовської залізниці.

29 травня 1869р. був затверджений статут Новоросійського акціонерного товариства і наприкінці літа 1869 р. 55-літній респектабельний Джон Юз приїхав у Донбас та оселився на хуторі поміщиці Смолянинової. Разом з Юзом приїхала його родина і близько 100 англійців. Місце для будівництва металургійного заводу Юз вибрав на правому березі р. Кальміус, південніше села Олександрівка, на землях княгині Лівен. Так було визначено місце народження майбутньої Юзівки. Будівництво заводу і шахт розпочалося в 1870 р., а наприкінці 1871 р. на будівництві заводу вже працювало 350 робітників. Експериментальна доменна піч була задута 24 квітня 1871 року, а через дев'ять місяців вступила в промислову експлуатацію. Юз вперше в Росії запустив 8 коксових печей. У вересні 1873 року на заводі Юза були успішно прокачані перші залізні рейки. У 1879 р. Юз побудував свій завод для виробництва вогнетривкої цегли і першу мартенівську піч для виплавки сталі.

У червні 1889 року Джон Юз відправився до Санкт-Петербургу для підписання великого контракту на постачання юзівського вугілля у Середземномор'я. 17 червня 1889 року під час ділових переговорів він раптово помер в одному з номерів готелю «Англетер».

Д.Юз створив і закріпив робочі кадри зі своїми нормами моралі і життя. Всі робітники і службовці юзівських копалень «Ветка» і «Ново-Смолянинівський » жили в кам'яних будинках з електричним освітленням. В копальнях працювали рятувальні станції. У 1871 р. була побудована перша заводська лікарня на 60 осіб, робочих лікували безкоштовно. Фінансова політика Юза була далекоглядною. Протягом перших десяти років завод не виплачував акціонерам дивіденди, весь прибуток вкладався у розвиток підприємства. Д.Юз користувався перспективними планами. Він розвивав економічне господарство. Так в районі селища Піски він створив декілька економій, в яких вирощували зернові і бахчові культури, розводили домашніх тварин.

Протекціоністська політика уряду Росії, притік іноземних інвестицій в економіку Донбасу, енергійна діяльність підприємців, труд тисяч робітників дали свої результати – наприкінці XIX ст. Донбас став потужним економічним регіоном Росії.

Документи та матеріали

1. Інформація в «Южно-Русском горном листке» про будівництво заводу Новоросійського товариства 1880 р.

Завод влаштував поштову та телеграфну станції; дві школи – російську та англійську; лікарню на 12 ліжок з лікарем та аптекою, лікування робітників було безкоштовним... Кожну неділю біля заводу відбувався базар, з обох кінців розташування заводу знаходились постійні торговельні лавки з різними товарами, необхідними для побуту мешканців.

2. Інформація в «Южно-Русском горном листке» про рівень заробітної плати робочих заводу Новоросійського товариства 1880 р.

...Простой чернорабочий, также и шахтёр получают здесь за 12 часов работы от 80 коп. до 1 рубля, зимой дешевле, летом дороже, а нынешнее лето некоторые получали до 1р.15 коп., приэтом даровое помещение и отопление. Хороший рабочий может выработать до 25 дней в месяц. Издельные мастера, те выработывают до 3-х и 3 р. 50 коп. в день, также приготовой квартире и отоплении. ...цены на жизненные продукты, существующие в настоящее время (надо впрочем сказать, что в нынешнем году цены на всё поднялись): говядина 8 коп., баранина 10 коп., ржаная мука до 1 р., пшеничная мука 3-го сорта до 1р.40 коп., картофель 50-60 коп. мешок.

Формування промислово-підприємницької еліти

Ліквідація кріпосного права в Росії і реформи адміністративно-політичного управління обумовили розвиток капіталістичних відносин в державі та сприяли формуванню буржуазії як соціальної групи в Донбасі. В залежності від концентрації виробництва і капіталу, буржуазію Донбасу можна розділити на велику, середню і дрібну. Так само умовно можна виділити промислову і торговельну буржуазію.

Розвиток вугільної промисловості в 60-х рр. XIX ст. призвів до розширення складу підприємців. Значно зростає кількість вуглепромисловців, які є вихідцями з місцевих поміщиків, більшість з котрих проводили розробку вугілля на власних землях. Такими підприємцями були І.Г. Іловайський, В.П. Рутченко, П.А. Карпов та ін.

З кінця 60-х рр. XIX ст. дрібні і середні купці починають вкладати свої капітали у вугільну промисловість Донбасу. Серед них найбільш успішними були І.Л. Уманський, О.К. Алчевський, С.С. Поляков, який був одним із засновників династії банкірів і промисловців Полякових.

У східній частині Донбасу, розташованій на території Війська Донського, значно збільшувалася кількість промисловців з козаків, що було характерним для цієї частини регіону. Найбільш помітний внесок в розвиток економіки краю зробили торгові козаки Байдаланови, С.Н. Корнєєв, І.С. Кошкін, родина Переселенкових та ін.

Що стосується селянства, то лише деякі з представників цієї верстви змогли згодом стати великими підприємцями. Наприклад, до них належав Я. Древицький. Таким чином, у 60-70-х рр. XIX ст. буржуазія Донбасу формувалася переважно із числа поміщиків, купців, селян і козаків.

Важливою особливістю розвитку важкої індустрії Донбасу було створення підприємств на акціонерних основах. Провідне місце серед верхівки акціонерних товариств посідали представники технічної інтелігенції, головним чином гірничі інженери, які згодом ставали досить впливовими фігурами в промисловому світі. До них належали Н.С. Авдаков, А.М. Завадський, А.В. Міненков, І.А. Ауербах, Ф.Є. Єнакієв, П.Н. Горлов і ін.

Крім великої буржуазії, істотну роль у розвитку капіталістичних відносин в краї відіграла середня буржуазія, до якої належали гірничопромисловці, власники промислових підприємств, банкірських контор, купці, банківські службовці. Вони часто обиралися голосними земських управ і міських дум, міськими головами, вкладали свої кошти в розвиток освіти, будівництво храмів і церков.

Таким чином, в результаті кардинальних змін індустріальна буржуазія Донбасу поступово перетворювалася в клас капіталістичного суспільства, який консолідував у собі різномірні соціальні елементи.

Чималу частину підприємницької еліти краю складала торгівельна буржуазія.

Найбільш впливовими у розвитку торгової справи були власники торгівельних фірм та будинків з капіталами у сотні тисяч карбованців. Найвідомішими з них, як в Україні так і в усій Російській імперії, були – родина Абрамовичів (Бахмут), Т.К. Жевержеєв, А.В. Шнурков (Слов'янськ), Ф.М. Арабаджи, Д.А. Хараджаєв, М.Я. Хейфіц, П.П. Регір (Маріуполь) та ін. Серед торговців Маріуполя переважали російські і грецькі купці, що було пов'язано з географічним розташуванням міста, його значенням як портового поселення та наявністю грецьких колоній на узбережжі Азовського моря. Вони утримували практично всю гуртову хлібну торгівлю міста. Серед них були греки: І.Д. Лікарі, В.Д. Пічахчі, Л.Г. Псалти, К.Н. Кечетжи; росіяни: М.С. Кирилов, К.С. Кирилов, В.Д. Шитнев.

Найбільш чисельною була середня буржуазія. До неї належали власники особистих торгівельних закладів – великих крамниць, або дрібних лавок на базарах чи ярмарках. Обіги їхніх торгівельних капіталів обмежувалися декількома тисячами карбованців.

Серед торгівельних підприємців існувала категорія дрібних торговців, для яких торгівля була не основним, а додатковим заняттям. Це жупанщики –

заможні селяни, які займалися торгівельним промислом, ниточники – сільські коробейники, слободяни – мешканці міських слобод, які вели торгівлю промисловими виробами та дрібним крамом.

Провідні представники буржуазії Донбасу

Представники торгівельно - промислової буржуазії Донбасу окрім виконання своїх виробничих обов'язків вели досить активну благодійну діяльність, виступаючи в ролі наставників, членів комітетів і комісій, попечителів різних закладів. Така діяльність була необхідною складовою образу сучасного підприємця і викликала повагу, схвально сприймалася жителями, оскільки саме на них і була спрямована. Наприклад, у 1894 - 1897 рр. на гроші «Потомственного Почетного Гражданина города» А.Д. Хараджаєва, який пожертвував 30 тис. карбованців, був побудований будинок Маріупольської міської лікарні. У 1889 р. у Маріуполі почала діяльність богодільня ім. А.Д. Хараджаєва, влаштована на міській землі. Вона утримувалася на відсотки з пожертвуваних для цього С.І. Хараджаєвою 15 000 карбованців.

Головою Маріупольського міського сирітського суду був міщанин С.А. Чентуков, який володів разом зі своїм братом крамницями в Маріуполі, оціненими в 3100 крб.; членами суду були купці К.С. Кірілов і П.С. Бретелов. Д.А. Хараджаєв був почесним попечителем Маріупольської чоловічої Олександрівської гімназії, одночасно він був головою товариства допомоги бідним та головою клубу громадських зборів, членом повітової училищної ради. Міщанин В.І. Челпанов – власник великої рибної крамниці в Маріуполі - був попечителем міського початкового училища в Катеринославі; Г.Г. Псалти – значний маріупольський торговець – перебував в комісії при міській бібліотеці, власниця крамниць Є.С. Караманова та купці А.С. Караманов і Бретелов були членами Маріупольської міської управи, де міським головою був купець Попов, а його заступником торговець Данилов. Крупний підприємець-капіталіст І.М. Каракурчі віддав свій будинок під жіноче училище.

Торгові ділки Бахмуту теж брали активну участь у благоустрої свого міста. Так, спадкоємці купця Абрамовича в 1896-1899 рр. виділяли щорічно 1000-1500 крб. на мостові міста. У 1895 р. бахмутський купець Кузькін побудував кам'яний будинок для місцевої богодільні.

Русійним фактором благодійної діяльності представників торгових і промислових верств Донбасу було прагнення допомогти населенню краю. Вони активно відгукувалися на усі важливі події, що відбувалися в їхніх повітах і містах. Найбільшу ж допомогу надавали представники великої торгівельної буржуазії, тому що у їхніх руках були зосереджені великі капітали. Досить часто, вони використовували свої кошти не тільки з метою отримання прибутку, а і задля добробуту та престижу свого краю.

Таким чином, у кінці XIX ст. у регіоні сформувалася стійка та чисельна група торгівельно-промислової буржуазії, яка суттєво впливала на рівень культури і

благоустрій на місцях. Діяльність окремих підприємницьких родин залишила по собі вікову пам'ять.

Підприємці Іловайські

Такими підприємцями в Донбасі була родина поміщиків Іловайських. Іван Григорович Іловайський – осавул Війська Донського, великий поміщик, якому належали значні земельні угіддя в Міуській окрузі Облaсті Війська Донського. Народився він у 1831 р. Закінчив школу гвардійських прапорщиків, а пізніше став поручиком. І.Г.Іловайський був учасником Кримської війни 1853-1856 рр., брав участь у боях за Крим та Севастополь. За відмінність у військовій справі 4 жовтня 1855 р. він отримав чин осавула.

Він приступив до розробки вугілля на своїх землях ще в дореформений період і по праву вважається засновником традицій підприємницької ініціативи у Донбасі. Під час «залізничної лихоманки» 60-70-х рр., він розширює масштаби виробництва і поліпшує механізацію рудника. Технічна реконструкція рудника поряд з жорстокою експлуатацією робітників дозволили підприємцю не тільки збільшити видобуток вугілля, але і розширити його асортимент, в результаті, на шахтах стали добувати вугілля для виготовлення коксу. На відміну від інших поміщиків, які не хотіли розставатися з власними землями, Іловайський продає свої земельні володіння (з 60 тис. десятин залишається 173 десятини землі), що дозволило провести реконструкцію рудника.

У результаті вже на початку 80-х рр. І.Г. Іловайський стає одним з найбільш відомих гірничопромисловців Донбасу, на руднику якого діяли 4 шахти, що були названі іменами його дітей («Софія», «Сергій», «Іван» та «Марія»), оснащених паровими машинами, а між рудником і станцією Харцизьк на його гроші була прокладена залізнична колія довжиною 14,5 верст. У 1859 – 1870 рр. Іван Григорович розширив кількість шахт до 7, об'єднавши їх у Макіївський кам'яновугільний рудник, який перетворився на один з найбільших родовищ кам'яного вугілля у Донбасі У середині 80-х рр. XIX ст. на кошти І.Г. Іловайського був побудований трубний завод у Макіївці, а потім був заснований хімічний завод.

Наприкінці 70-х рр. І.Г. Іловайський став одним з ініціаторів скликання представницької організації буржуазії регіону – З'їзду гірничопромисловців Півдня Росії. У 1880 р. на власні кошти підприємець побудував естакаду в Таганрозькому порту. Двічі на рік І.Г.Іловайський займався будівництвом та інспектуванням парафіяльних шкіл та училищ у Міуській окрузі. У 1880 р. ним було засновано 109 парафіяльних закладів, передано навчальним установам 128 книг та брошур. Завдяки його турботам учителі отримали одноразові грошові виплати, у лікарнях було прищеплено 90 дітей, побудовано 6 крамниць.

У 80-х роках XIX ст. І. Г. Іловайський вже був заможним підприємцем. Окрім ремонтно-механічного заводу, він побудував також великий винокурний завод, відкрив у Зуївці кінний завод, де розводили чистокровних англійських верхових коней.

Активну й успішну підприємницьку діяльність І.Г. Іловайського продовжив його син Дмитро, один з дев'яти дітей Іловайського. Д.І. Іловайський – один з небагатьох підприємців Донбасу, який на той час отримав освіту гірничого інженера. Реорганізував своє підприємство на акціонерній основі. У 1895 р. він виступив ініціатором утворення «Російського Донецького товариства кам'яновугільної і заводської промисловості», якому продав свої рудники за 3,5 млн. крб. Купивши великий пакет акцій цього підприємства, Д.І. Іловайський пізніше брав активну участь у діяльності компанії, займаючи в різні часи посади директора або члена правління. Згодом, діючи від імені Російсько-Донецького товариства, він взяв активну участь в утворенні у 1897 р. великого металургійного товариства - «Генерального общества чугунолитейных, железных и сталелитейных заводов России». Його контрольний пакет акцій було придбано Російсько-Донецьким товариством, а Д.І. Іловайський купив ще 500 акцій з 4000, що знаходились в обороті. Усе це дозволило йому, використовуючи акціонерну форму промислового підприємства, значною мірою спрямувати у власних інтересах діяльність двох великих гірничопромислових товариств Півдня. Д.І. Іловайський продовжував діяльність батька, беручи участь у З'їздах гірничопромисловців Півдня Росії, Росії, та зіграв помітну роль у їх діяльності.

В останнє десятиріччя ХІХ – початку ХХ ст. у Макіївському гірничому регіоні була відмічена велика кількість вибухів на шахтах, серед яких і вибух на шахті «Іван», жертвами якого стали 74 особи. Це призвело до необхідності створення гірничорятувальної станції, перша з яких була розбудована Д.І.Іловайським

Д.І. Іловайський відіграв особливу роль у розбудові нових міст і сіл в Донецькому краї. За його участі у 1892 р. поміж рік Грузькою та Калінінською, поруч з великим волосним селом Макіївка було закладено селище Дмитрівка (тепер м. Макіївка), назване на честь родоначальника Макіївської лінії роду – Дмитра Івановича Іловайського. Згодом, у Дмитрівці було засновано жіночу гімназію, початкову школу, бібліотеку та кінотеатр «Колізей». Окрім Дмитрівки, представниками численної династії Іловайських були засновані такі великі сучасні міста та селища як Харцизьк, Іловайськ, Грабове, Новоселівка.

В цілому династія Іловайських являла собою типовий приклад зародження підприємницької еліти Донбасу, яка, поетапно розвиваючись, чуттєво реагуючи на постійні зміни економічних умов, змогла за короткий термін вийти на передові позиції промислового підприємництва, об'єднати та повести за собою, як вітчизняних, так і закордонних підприємців, які почали активно вкладати свої капітали в економіку Донецького регіону.

Федір Єгорович Єнакієв (1852 – 1915)

Майбутній донецький промисловець народився в сім'ї потомствених дворян. Він успішно здобув середню освіту, згодом закінчив Інститут інженерів шляхів сполучення і у званні цивільного інженера розпочав трудову біографію на Миколаївській залізниці. Через деякий час, Ф.Є Єнакієв перейшов працювати

до Головного товариства Російських залізниць. За 30 років роботи він дослужився від чину колезького секретаря до статського радника.

У 1895 р. Ф.Є. Єнакієв вирішив створити Російсько-Бельгійське металургійне товариство з метою організації профільного підприємства в Донбасі. Вивчивши можливі варіанти місця розташування нового заводу, він зупинився на селищі Софіївка Бахмутського повіту, де в трьох кілометрах від старого заводу, на землях, придбаних Російсько – Бельгійським товариством у князя Долгорукого, почалося спорудження нового металургійного заводу, який отримав ту саму назву – Петровський. 27 листопада 1897 р. було задуто першу доменну піч й отримано перші пуди металу. Завод поступово розширювався, і у 1899 р. тут уже працювало 2665 робітників, а з 1900 року задувається третя домна і починає діяти 20-тонна мартенівська піч. У наступні чотири роки, завдяки постійним зусиллям Ф.Є. Єнакієва, вступають до ладу ще дві мартенівські печі та дрібносортний стан «360». Єнакієвський завод стає одним з найбільших на півдні Російської імперії, працюючи переважно за державними замовленнями та виробляючи рейки для нових залізниць.

Ф.Є. Єнакієв опікувався соціальною інфраструктурою заводських селищ. Відзначаючи його заслуги в цьому напрямі, Бахмутські повітові та Катеринославські губернські земські збори у 1898 р. ухвалили рішення про перейменування місцевості, де було розміщено Петровський завод на честь його засновника – Ф.Є. Єнакієва.

Сучасники згадують Федора Єгоровича Єнакієва, як людину високоосвічену, «американського способу дії», надзвичайно розумну. У перервах між напруженою роботою з управління Петровським заводом він розробив проєкт залізничної лінії Штерівка-Маріуполь.

В 1901 році, спільно з кількома підприємцями, Ф.Є. Єнакієв заснував Російсько-Перське товариство для експлуатації мідних і срібно-свинцевих копалень Персії. Діяльність товариства високо оцінив перський уряд, а Федір Єнакієв отримав з рук шаха Персії одну з найвищих нагород країни – «Орден Лева й Сонця» другого ступеня з червоною стрічкою.

Федір Єгорович Єнакієв раптово помер у 1915 р. в одному із санаторіїв під Москвою. У некролозі, вміщеному в журналі «Горнозаводское дело» № 5 за 1915 рік, зазначалося, що він «...постійно займався проєктами широкого розмаху, а його доброта і чуйність залишили світлий спогад у тих, хто його знав». На згадку Донбасу Єнакієв залишив ціле місто, яке й нині успішно виплавляє метал і гордо носить ім'я свого творця.

В.П. Рутченко

В.П. Рутченко належав до плеяди тих поміщиків, які організовували видобуток вугілля на своїх землях. Рутченки ведуть свій родовід від сербських дворян, які прибули на службу під час правління Єлизавети Петрівни у середині XVIII ст. Наприкінці XVIII ст. своє прізвище Рутич вони стали писати як Рутченко за наказом канцлера князя Безбородько. Засновником роду Рутченків

вважається Олексій Кирилович Рутченко, який пішов у відставку в 1817р. У його власності було 5108 десятин землі по берегам р. Кальміус, зокрема, село Гуляй-Поле, воно ж Григорівка.

Надра земель, якими володіли Рутченки, виявились багаті на поклади кам'яного вугілля, тому згодом на них почали створюватися копальні поміщика Рутченко.

П. О. Карпов (1838 – 1903)

Дворянський рід Карпових був відомим в усій Катеринославській губернії. Засновником роду Карпових був Федір Карпов (1674 – 1719). Його онук Максим Олексійович разом з князем Потьомкіним брав участь у військових баталіях, за що йому були пожалувані землі у Бахмутському повіті. Син Максима – Олексій розширив володіння Карпових: до помістя Олексіївка додалася Карпівка.

Карпови брали активну участь у громадському житті Бахмутського повіту. Представники роду Карпових – Віктор Іванович Карпов був членом Державної Ради, Костянтин Іванович і Петро Олександрович Карпови неодноразово обиралися повітовими предводителями дворянства. Особисто Петро Олександрович організував Вознесенський рудник поблизу станції Мандрікіно.

П. О. Карпов навчався у Першому Московському кадетському корпусі. В 1856р. П.О. Карпов у чині прапорщика поступив на службу в Преображенський полк, а у 1860 р., Петро Олександрович з відзнакою закінчив Миколаївську академію генерального штабу та отримав чин штабс-капітана.

За службу П.О. Карпов одержав поселення Трудове і землі біля нього. У 1872р. він організував тут винокурений завод, який діяв 4 місяці на рік, та де працювало 50 чоловік. Продаж горілки було налагоджено по всьому Бахмутському і Маріупольському повітах. У 1873 р. на землі П.О. Карпова були знайдені поклади кам'яного вугілля і згодом було побудовано капітальну шахту – Вознесенський рудник, у влаштуванні якого йому допоміг гірничий інженер О. А. Ауербах. У 1888р. до рудника була прокладена залізна дорога. Французькі промисловці пропонували Карпову продати його шахту за 8 млн. карбованців, але він відмовив.

Помер П.О.Карпов у 1903 р. У спадок своїм нащадкам він залишив три будинки із садом у Харкові, третину від доходу шахт Вознесенського рудника і земельні ділянки в Бахмутському повіті.

С. С. Поляков (1837 – 1888)

С.С. Поляков народився поблизу міста Орша Могильовської губернії. З юних років він почав трудову діяльність, одержавши лише початкову освіту, працював у Києві штукатуром, потім дрібним винним скупником. Пізніше, він стає підрядником з поставок будівельних матеріалів та будував дороги для поштового відомства. Велике значення для майбутньої кар'єри С.С. Полякова мало знайомство з графом Толстим – міністром пошти і телеграфу.

На початку 60-х років XIXст., за протекції Толстого, С.С, Поляков отримав вигідний підряд на будівництво залізничної лінії, а у 1865 – 1866 рр., він брав участь у будівництві Рязансько-Козловської залізниці в якості субпідрядника. Саме тут у С.С. Полякова зародилася смілива ідея щодо швидкісного будівництва залізних доріг по типу американських.

1 березня 1868 року С.С Поляков отримав концесію на будівництво Курсько-Харківсько-Азовської залізниці довжиною 764 версти (816 км), яка була побудована за 16 місяців. 23 грудня 1869 року розпочався рух від Курська до Ростова – на – Дону. Це була перша залізна дорога, яка зв'язала Донбас з Центрально-промисловим районом Росії.

С.С Полякову вдалося також швидко організувати кам'яновугільну справу в Донбасі. У 1872 р. він заснував товариство Південноросійської кам'яновугільної промисловості, яке стало розробляти багаті на вугілля Корсунські рудники поблизу станції Горлівка. В 1878 р. біля Корсунської копальні відкрилось гірниче училище імені С.С. Полякова.

За безпосередньої участі С.С. Полякова, як концесіонера і підрядника, в 60-70-х роках XIX століття було побудовано 3,7 тисяч верст доріг, або шоста частина усіх залізних доріг Росії, збудованих до 1880 року. Через це його по праву називали «залізничним королем».

Крім залізничного поприща, С.С. Поляков став також засновником Московського Земельного банку (1872), Петербурзько-Московського банку (1884), та ряду інших банків. Він був великим меценатом, а загальна сума його благодійних внесків у народну освіту досягла 3млн. карбованців.

С.С. Поляков мав ранг таємного радника, був нагороджений орденами князя Володимира 3-го ступеня та Св. Станіслава 1-го ступеня. У 1888 р. С. С. помер від серцевого нападу та був похований в Санкт-Петербурзі.

П. М. Горлов (1839-1916)

П.М. Горлов народився у Сибірску у 1839 р. У 1849 – 1852 рр. він навчався у 1-й Московській гімназії, яку закінчив з золотою медаллю. З 1852 по 1859 рр. П.М. Горлов навчався в інституті Корпусу гірничих інженерів, по закінченні якого його прізвище було занесене на Золоту дошку випускників. Згодом інженер П.М. Горлов працював в Російському товаристві пароплавства і торгівлі та в Управлінні гірничою частиною області Війська Донського.

В 1868 р. розпочалось будівництво Курсько-Харківсько-Азовської залізної дороги. С.С.Поляков звернувся в Гірничий департамент з проханням надати йому інженерів-спеціалістів для будівництва заводу і кам'яновугільної шахти. П.М.Горлов, який був направлений з цією метою до відомого промисловця, виявив декілька перспективних родовищ покладів кам'яного вугілля. Він порекомендував Полякову викупити у селян с. Залізного 500 десятин землі поблизу Курсько-Харківсько-Азовської залізної дороги.

З 1872 по 1881 рр. П.Горлов працював у Товаристві Південно-Російської кам'яновугільної промисловості, під його керівництвом розпочалось

будівництво Корсунського рудника № 1, яке було завершено 1 березня 1874р. За технічним оснащенням і організацією гірничих робіт це була одна з найкращих шахт.

П.М.Горлова сміливо можна назвати одним з піонерів кам'яновугільної промисловості Донбасу. До його особливих заслуг можна віднести запровадження потолкоуступної системи розробки круто падаючих пластів із закладкою виробленого простору, яке використовувалось на Корсунській копальні. За його ініціативою було відкрито друге в Донбасі гірниче училище для підготовки спеціалістів вугільної промисловості. Немало зробив П.М. Горлов для розвитку Донбасу, як один із засновників і діячів З'їзду гірничопромисловців Півдня Росії і як член Імператорського Російського технічного товариства.

Як відмінного спеціаліста, його часто запрошували працювати в якості приватного консультанта в різних частинах Російської імперії. П.М. Горлов побував на Кавказі, Далекому Сході, Середній Азії, Маньчжурії, де зробив значний внесок у розвиток вугільної промисловості. Останні роки свого життя видатний інженер проживав у Санкт-Петербурзі. Був нагороджений орденами Св. Станіслава 3 і 2 ступеня, Св. Анни 3 і 2 ступеня і орденом князя Володимира 4-го ступеня. У 1885 р. за заслуги П.М. Горлова перед державою полустанок Корсунь був перейменований у станцію Горлівка. В 1999р.в Горлівці відкрито пам'ятник П.М.Горлову, іменем якого назване місто.

О. К. Алчевський (1835-1901)

О.К. Алчевський народився в м. Суми в сім'ї торговця, закінчив Сумське повітове училище. У 1862 р. разом з дружиною він переїжджає до Харкова. У 1871 р. О.К. Алчевському вдалось умовити великих землевласників краю виступити засновниками першого в країні акціонерного іпотечного банку – Харківського земельного - з капіталом в 1 млн. крб., беззмінним керівником якого він був на протязі 30 -ти років. Капітал Харківського 1-ї гільдії купця О.К. Алчевського в середині 70-х років XIX століття складав 3-4 млн. крб.

Свої капітали О.К. Алчевський почав вкладати у нову перспективну галузь – кам'яновугільну справу. У 1879 р. він заснував Олексіївське гірничопромислове товариство з капіталом у 2 млн. крб., яке володіло багатими запасами високосортного вугілля у Слов'яносербському повіті Катеринославській губернії.

Крім фінансово-економічної діяльності, О.К. Алчевській займається громадською, просвітньою, культурологічною роботою. На власні кошти він будує церкви, лікарні, школи, споруджує перший пам'ятник Т.Г. Шеченку у Харкові.

В 90-х р. XIX ст. за його ініціативи будуються два великі металургійні заводи: Донецько-Юрїївський металургійний завод біля станції Юрїївка (нині Алчевськ) і завод товариства «Русский Провиданс» в Маріуполі. В результаті

своєї успішної підприємницької діяльності, вдалий банкір і комерційний радник О.К. Алчевський наприкінці 90-х років вже мав капітал у 30 млн. крб.

На початку XX ст. розпочалася економічна криза, яка не оминула й підприємства О.К. Алчевського. Рятуючись від банкрутства, Олексій Кирилович намагався отримати урядове замовлення для своїх металургійних підприємств. Окрім того, він домагався у Міністерстві фінансів дозволу на випуск облігацій під заставу свого майна, але міністр фінансів С. Вітте відмовив йому. В наслідок цього, 7 травня 1901 р. о 23годині вечора, О.К. Алчевський кинувся під потяг на Варшавському вокзалі в Петербурзі. Трагічна смерть банкіра і власника вугільних і металургійних компаній дала поштовх подіям, які одержали назву «Харківського краху». Після смерті О.К. Алчевського його банками заволоділи фабриканти і банкіри Рябушинські.

О.К. Алчевський зробив великий внесок у розвиток економіки на південному сході України. На честь О.К. Алчевського у 1903р. селище Юріївка було перейменоване в Алчевськ. У 2005р. Національний банк України випустив монету із серії «Видатні особистості України», яка присвячена Олексію Кириловичу Алчевському.

О. А. Ауербах (1844-1916)

О.А. Ауербах народився в м. Кашино Тверської губернії в сім'ї лікаря, навчався в Петербурзькому інституті Корпусу гірничих інженерів. В 1864 році інженера О.А. Ауербаха направляють до Самарської губернії для завершення робіт з бурінню свердловин з метою пошуку вугілля. На проведення робіт було виділено 21 тис. крб., О.А. Ауербах витратив 16 тис. За цю економію коштів він був нагороджений орденом Св. Станіслава другого ступеня.

У 1871р. О.А. Ауербах прийняв пропозицію про співпрацю від французького товариства, яке намагалося вести гірничі роботи в Голіцинівській та Олександрівській волостях Бахмутського повіту. Вивчивши запаси вугілля у цих землях, він зупинив свій вибір на ділянках Шабельського, Рутченка і Мандрикіної. Землі братів Рутченків були взяті в оренду на 36 років з оплатою кожному власнику по 6 тис. крб. на рік. Тут були закладені дві шахти, директором яких став О.А. Ауербах.

У 1885 році О.А. Ауербах познайомився з гірничим інженером А.В. Міненковим, спільно з яким він відправився до Австрії і Іспанії для вивчення досвіду виробництва ртуті. Після повернення з-за кордону вони побудували в Микитівці шахти з видобутку руди та завод з виробництва ртуті. Вже через чотири роки Микитівська ртуть пішла на експорт.

Дворянин, дійсний статський радник О.А. Ауербах помер в Петрограді у 1916 р. Державний статс-секретар А.А. Половцев називав Олександра Ауербаха «людиною петровської енергії».

Боссе

У 1898 р. в селі Григорівка з'явився первінець машинобудування в нашому краї. На орендованій у поміщика землі приватні бельгійські підприємці

– інженери Боссе і Генненфельд збудували машинобудівний та чавуноливарний завод з виготовлення гірничошахтного обладнання і вуглевідбійного інструменту. Продукція заводу знаходила широкий попит на шахтах Юзівського гірничопромислового району, оскільки підприємство випускало невеликі парові насоси для відкачки води, вагонетки для вивозу вугілля з шахт. Завод Боссе поклав початок відомому в Донбасі великому підприємству «Гормаш».

Методичні рекомендації для СРС
з навчальної дисципліни
«Підприємництво і бізнес-культура»

Шинкаренко Ірина Валентинівна

Підписано до друку 04.10.2012 Формат 60×84 1/16. Ум. друк. арк. 5,0.
Друк лазерний. Замовлення № 71/12. Тираж 80 прим.

Надруковано в Видавничому центрі КП ДВНЗ „ДонНТУ”